

No 31/32

1 9 3 1

40 senti

Mineviku varjud

Foto Nikolai Nylander

KALININ KODIIV

JULIUS ROSIING

RIIDEKAUPLUS

S. KARJA TÄN. 9.
TELEFON 10-84.

*

Soovitab oma rikkalikust laost:

Villaseid ja siidkleidiriideid
Mantliriideid

Ülikonna- ja palituriideid

Plüüse

Villaseid vaipu

Vateerit. vaipu

Velveteid

Milaneesi

Flamingot

Tüllkardinaid

Pikeetekke

Laudlinariideid

Käterätikuriideid

Taskurätikuid

Kõiksugu

pesuriideid

Madratsiriideid.

Igaseltsi punvillaseid riideid
kodu- ja välismaa vabrikuist.

*

Hinnad võistle-
mata odavad.

TOIMETUS:

Tallinnas Kaarli t. 8, kaitseliidu pea-
staabi ruumes.

Vastutav toimetaja kol.-ltm. J. Maide,
telefon 6-88.

Tegev toimetaja L. Sõerd, telef. 8-29.

Toimetaja kõnetunnid kella 10-12.

Kaastõõ arvatakse tasu alla, kui sellele
tasunõudmine on peale kirjutatud. Tarvi-
tamata ja tagasisaatmiseks markimata
käsikirju alal ei hoita.

TALITUS:

Tallinnas Kaarli t. 8.

Talituse juht Richard Jukk, tel. 8-29.

Talitus on avatud iga päev kella 9-3.

Tellimishind aastas 6 krooni, 1/2 a. 3 kr.,
1/4 a. Kr. 1.50, kuus 50 senti.

Kuulutuste hinnad à üks lehekülj:
teksti ees 50 kr., tekstis 80 kr., teksti
järel 40 kr. Väline kaas 80 kr., sise-
mised 60 kr.

*

Nr. 31/32

1931

SISUKORD:

- Pealinn gaasihädaohus.
- Muistse Eesti asutusest.
- Riigivanema ja diplomaatkonna
ringsõidult.

A. Masoch: Stepp vaikib.

Heino Karl: Shanghai kaitseliit.

Joter: Suuri lennuväe manövreid
õhukaitse kütsumise lahendamiseks.

— Ajalugu ja legende Oleviste kirikust.

— Ingeri ja Ida-Karjala hõimumaadest.

— Pilke pilvist.

V. K.: Kuidas langes Suure Venemaa
viimne ülemjuhataja.

Kõiki sorti
hööveldatud ja hööveldamata
ehitusmaterjali

Karl Simon
(end. Konst. Jürgens)

Rannavärava puiestee 19
Telef. (20)1-53.

KAITSE KODU!

ILMUB KORD NÄDALAS

Nr. 31/32

Tallinnas, laupäeval, 8. augustil 1931

Seitsmes aastakäik

OLEVISTE KIRIK

Noori tutvustatakse gaasiasjandusega.

PEALINN GAASIHÄDAOHUS

Mis sünnib siis, kui vaenlane ründaks gaasidega Tallinnat

Kogu maa magas. Tallinnas kuulutasid tornikelade kõmavad löögid kolmandat hommikutundi. Vaid politsei valvepostid liikusid aeglaselt siin-seal tänavail ja üksik hilinenud kodanik ruttas kodu poole.

Kurjakuulutavaid märke oli olnud viimaseil nädalail riikide vahekordades. Kaks meie naaberriiki olid sattunud vastoludesse, mis töid päevakorrale sõjavõimaluse. Siiski loodeti konflikti lahendada rahulisel teel.

Tallinnas valitses rahuline meeleolu. Ainult riigikaitsele lähedal olivad ringkonnad teadsid täpselt suure naaberriigi valmisolekut sõjaks, kuid esimene löök võis langeda ikkagi sellele riigile, kellega oldi konfliktis. Sinna piiri ääre oligi koondatud suuremaid väeosi ja sõjamoona.

Vaikus valitses ka kaitseväe telefonikeskjaamas ja telegraafis. Unised telefonistid võitlesid unega.

Kellaosut seinal näitas 3.05 min., kui Hughes-aparaat hakkas töötama. Telegrafist ligines laisalt aparaadile ja veeris paberilindile tekkivaid tähti. Telegramm tuli Narvast.

Tekstiosa esimeste sõnade ilmumisel aparaadi alt võpatas telegrafist ja puuris pilgu ärapöörmatult kitsale paberiribale, mis aeglaselt venis välja telegraafi-aparaadist.

„... Sajast lennukist koosnev vaenlase õhulae-

vastik üle piiri komma suund Tallinn stop Pommituslennukid lahinglennukite ja hävitajate saatel stop Rakvere ja Tartu lennudiivisjonid häiritud stop Diviis tegevusvalmis stop Diviil kindral X...“

Samal momendil, kui telegraafiaparaat trükkis paberilindile neid ridu, tekkis elu ka telefonikeskjaamas. Idapiiril asuvate vägede juhatus nõudis kiirühendust kindralstaabi ülema ja õhukaitse ülemaga. Mõne minuti pärast lendasid mööda telefoni- ja telegraafilaine käsud ja korraldused, võeti vastu täiendavaid teateid vaenlase ootamatu õhukallaletungi senise käigu kohta ja pandi liikuma kogu riigikaitse aparaat.

Sõda!

Pealinn magas. Veel ei olnud see sõna tunginud tänavale, veel ei teadnud kodanikud aimata, milline hädaoht ligineb.

Äkki löikas sireenide undamine teravalt varahommikusse vaikusse, häirides kaitseliidu. Kümnekonna minuti järele olid mehed koondumiskohtades. Siin pealikud andsid neile hoopis erilise ülesande: hoiatada elanikke gaasirünnaku eest ja aidata kaasa gaasipommituse tagajärgede likvideerimisel, sest relvaga kaitseliit ei saa hakata õhuvaenlasele vastu. Kiired käsklused — ja kaitseliit, jagunedes rühmadesse, valgus mööda linna laiali, võttes korrashoidmise enda kätte ja jagades juhatusi mürggaaside mõju vähendamiseks.

Oli teada, et vaenlase õhulaevastik lendab Tallinna pommitama ja et pommid sisaldavad mürggaase. Arvestades seda, et Eesti kistakse sõtta, kui ta naaberriigid omavahel sõdivad, arvas kallaletungija riik paremaks äkilise ootamatu löögiga rabada kõiki piirriike, pommirünnakuga halvata pealinna kui tähtsamat keskkoha ja siis saata tegevusse ka teised väeliigid.

Idapiirilt tuli täiendavaid andmeid. Vaenlase õhulaevastiku tulistamine meie kahurväeosade poolt ei suutnud teda peatada. Harilikkude välikahurite tule tagajärjeks oli ainult see, et vaenlase õhulaevastik tõusis kõrgemale ja jätkas lendu.

Vastavate korralduste põhjal tõusid õhku Tartus asuvad sõjalennukid ja ruttasid vastu üle Narva-Rakvere-Tapa Tallinna suunas liikuvale vaenlase õhulaevastikule. Rakvere lennudiivisjoni hävitajad-lennukid tõusid samuti õhku, kuid hoidusid õhulahingust vastasega, kuni appi jõuavad lennuväeosad Tartust.

Määratu suure raisakullide parvena vajus vaenlase õhulaevastik Tallinna poole, ettevaatuse pärast hoidudes mitme tuhande meetri kõrgusele. Piiratud hävitajate ja suuremate lahinglennukite mitmekordsest reast, rühkisid õhus edasi rasked pommituslennukid, kandes kandepindade all raskeid pomme ja õhumiine.

Rakvere ja Tapa vahel tormasid meie hävitajad vastasele kallale. Surmapõlgava vahvusega ründasid kiired, väikesed lennukid kui kotkad oma saaki. Meie väikesearvulisele, kuid vilunud ja kohusetruule lennuväele oli tehtud ülsandeks lüüa vaenlane segi ja takistada tema lendu, et anda Tallinnale aega ettevalmistuste tegemiseks õhu- ja gaasikaitseks.

See oli ebatasavägine võitlus, seda teadsid meie lendurid, see oli partisaansõda õhus, sest vaenlase suure arvulise ülekaalu tõttu ei saanud olla juttugi korrapärasest õhulahingust. See pidi tulema alles eel Tallinna,

kui meie lennuväe peajõud zeniitkahurite toetusel astuvad otsustavasse lahingusse vastasega.

Nähes meie hävitajate lähenemist, ruttasid neile vastu vaenlase lahinglennukid. Nende ülesanne oli meie hävitajaid eemal hoida pommituslennukitest, mis oma raske koorma tõttu olid liikumises paindumatud ja seega kergesti tabatavaks saagiks meie hävitajaile.

Hargnes kangelaslik võitlus õhus. Vastase raudne rivi sulges tee pommituslennukite juure, millede tabamine oli meie lennukite tähtsaim ülesanne, et kõrvaldada osagi Tallinna rahulike elanike tapmiseks määratud pommidest. Tuli raiuda auk vaenlase rivisse, tuli igal tingimusel pääseda vastase õhulaevastiku südameni.

Väledad hävitajad tiirlesid vastase ümber, kogu aeg tulistades nende lahinglennukeid. Juba olid kuulipildujate rauad tulised, juba oli kümneid kuule läbistanud kandepindu. Lendur-leitnant Sooniste oli sattunud kahvõitluse vastase raske lahinglennukiga, mil kolm kuulipildujat meie hävitaja ühe vastu. Mõlemad vastased tõusid ikka kõrgemale, püüdes üksteist tabada kuulipilduja tulega.

„See ei pääse mu käest!“ pigistas lendur Sooniste läbi hammaste, kui pääsis vastasele selja taha. Külma-vereliselt juhtis ta lennukit, kuna automaatselt töötav kuulipilduja saatis vahetpidamata kuulirahet vastasele. Kuid vaenlase lennuk tuli osava manöövriga välja kardetavast seisukorrast ja suunis oma kolme kuulipilduja tule Soonistele. Vastane oli paremas seisukorras, sest tema kaks kuulipildurit võisid oma surmamasinaid sihtida, hävitaja aga pidi suurema osa oma tähelepanust pöörama lennuki juhtimisele.

Sooniste seisukord oli kriitiline, vaenlase kuulipildujad tulistasid teda heast positsioonist. Äkilise pööranguga viis Sooniste oma lennuki pöörisesse, langes mõni sada meetrit allapoole ja sealt otse vastase suunas

Gaasilaine on vallutanud Tallinna ...

tõustes juhtis ta oma kuulipilduja tulejoa vastasele.

Äkki lõi vaenlase lahinglennuk kahtlaselt kõikumata, siis kaotas tasakaalu ja langes ülepeakaela alla. Võidetud vaenlase järele vaadates Sooniste nägi veel, kuidas kukkuvast lennukist lõi välja tulejuga ja lennuk vajus maapinna poole kui leegitsev tõrvik.

Ka teised hävitajad olid olnud õnnelikud ja viis vaenlase lahinglennukit lamasid rusudena põldudel. Kuid ka kaks meie hävitajat olid sunnitud vigastuste tõttu maanduma. Tiivustatud edust, leitnant Sooniste tormas uuesti lahingumõllu. Veel õnnestus tal lasta põlema üks vastase lennuk, siis tundis tugevat lööki vastu paremat õlga ja selle järele kuum vere nirisemist mööda ihu. Vaenlase kuul oli teda tabanud. Käsi muutus võimetuks, kuid ta suutis veel oma lennuki välja tuua lahingust ja maandus õnnelikult tasasel põllul.

Sanitaarid tulid Soonistet asetama autosse sidumispunkti viimiseks. Ta nägi veel, kuidas tiireldes alla kukkusid kaks vastase lahinglennukit, kuidas üks meie hävitaja hulljulgelt tungis kuni vaenlase pommituslennukiteni, ühe nendest maha laskis, kuid siis ka ise surmavalt haavatud linnuna prantsatas puruks kartulipõllule.

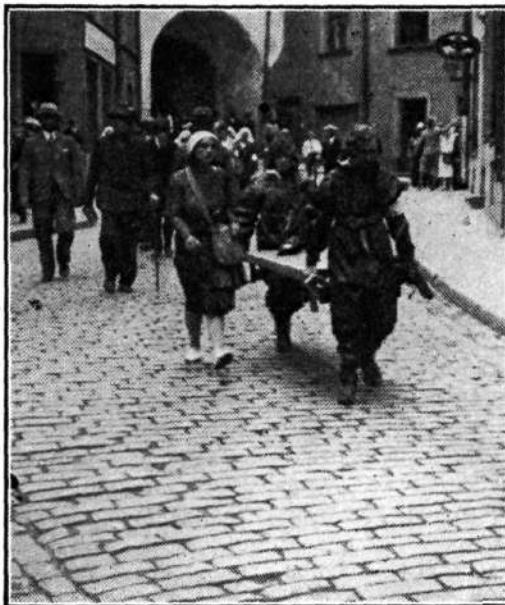
Osa meie väikesearvulisest jõust oli langenud reast välja. Meie hävitajad taandusid, et uuesti lahingusse astuda ühes lennukiväe peajõududega, mis Tallinnast tulevad vaenlasele vastu.

Oli muutumas juba valgeks, kui Lasnamäe aerodroomilt tõusid õhku meie lennukite eskadrillid, et lennata vastu vaenlasele. Tapalt antud ettekanded kirjeldasid esimese õhulahingu käiku ja vaenlase edasitungimist Tallinna poole.

Zeniitpatareide kahurite otsad põrnitsesid vastu taevast ja ootasid, millal ilmuvad silmapiirile märgid nende laenguile. Meeskonnad seisisid oma kohtadel, valmis kellavärgi täpsusega töötama.

Kümmekond kilomeetrit Tallinnast idapool hargnes uus õhulahing. Tallinnani kostus sealt õhku värisema panevaid plahvatusi. Need olid vaenlase pommitajad lennukid, mis meie hävitajate poolt maha lasti ja mille pommid lõhkesid põrutusest. Tallinn ootas hinge kinni pidades õhulahingu tulemusi. Kas jõuab vaenlane läbi murda meie õhukaitset?

Meie õhujõudude juhatuse kavas ei olnudki igal tingimusel vaenlast tagasi tõrjuda. See oleks võinud hävitada liig suure osa meie õhujõududest. Äkiliste, teravate kallaletungide ja manöövrivate abil taheti vaenlasele tekitada võimalikult palju kahju, võimalikult

Sanitarid töös.

palju tema lennukeid reast välja lüüa ja takistada plaanikindlalt pommeide heitmist Tallinna peale.

Juba lähenes kurjakuulutatav ragin pealinnale. Nagu sumisev mesilaspere lähenes vaenlase õhulaevastik. Kostis kahurite raksuvaid pauke. Need olid välispatareid, mis saatsid vaenlasele esimesi tervitusi maalt.

Hommikutaeva võlvi all paistsid lähenevad vaenlase lennukid mustade täppidena. Tehes linna kohal tiiru, laskusid nad madalamale, et pommeide paremat tabavust saavutada.

Niipea kui lennukid laskusid madalamale, raksatasid zeniitpatareide paugud kui teravad piitsalöögid vastu taevast. Kuid siis vuhisesid alla õhu-

miinid. Kümneid plahvatusi kostis korraga igalt poolt linnast, klirisesid õhusurvel purunevad aknaklaasid ja põrus maa hiiglapomme lõhkemisest. Zeniitpatareide tabav tuli sundis vaenlase õhulaevastikku jääma tuhandete meetrite kõrgusele, mistõttu pommid langesid juhuslikult, purustades elumaju, kündes üles tänavaid ja platse. Juba mitu vaenlase pommituslennukit olid tabatud meie zeniitpatareide tulest, üks neist langes puruks vastu kesklinna maju, teised maandusid linnaäärsetele heinamaadele või Lasnamäele ja võeti seal meie kaitsevaelaste poolt vangi.

Pommirahe sadas edasi. Vaenlane ei saanud tabada meie ametlikke asutusi, surma ja hukatust valati kaela rahulikele elanikele. Majadest, mida tabanud vaenlase pommid, tormasid ellujäänud inimesed kabuhirmus tänavaile. Siin püüdsid neid kinni gaasimaskides ja gaasikindlates ülikondades gaasikaitsealgaad, andes neile pähe panemiseks gaasimaskid ja soovitades võimalikult kiiresti rutata linna äärtele, eriti kõrvale hoides igast kohast, kuhu on langenud mõni lennukitelt alla heidetud pomm.

Eriti kesklinna tänavaile langes palju lennukitelt alla heidetud pomme, mis lõhkesid väga väikese jõuga, peaaegu midagi ei purustanud, kuid pritsisid lõhkeskoha ümbruse, tänavad ja majaseinad täis värvita ja lõhnata õlitaolist vedelikku.

„Vaenlane pommitab yperiidi-pommeidega,“ hoiatasid desinfektsioonsalgad elanikke. Sõdurid ja Punase Risti ning gaasikaitse komitee personaal, gaasimaskides ja üleni gaasikindlates riides ja kummisaabastes, liikusid tänavalt tänavale, kaasas kotid kloorlubjaga. Kuhu oli langenud yperiidipomm, sinna raputati maha paks kord kloorlubja, et neutraliseerida söövggaasi, yperiiti.

Keldreist toodi välja sinna peitu pugenud koja-mehed.

„Kus on tänavakastmise voolikud? Ütelge ruttu!“ Surmahirmus värisevad kojamehed said vaevalt kätte juhatada voolikud, kui desinfektsioonisalgad tõid need välja ja juhtisid veejoad majaseintele, kuhu pommide lõhkemisel oli pritsitud õlitaolist vedelikku.

See oli ainuke võimalus päästa kümnete tuhandete elanike elu. Hoolimatusest enda vastu elanikud ei olnud muretsenud endale gaasimaski ja gaasikindlaid riideid, polnud ka mõelnud sellele, et majade all olevad keldrid muuta gaasikindlaks varjendeiks.

Pommides alla heidetud yperiit muutub õhus auruks, tungib majadesse, läbi saabaste ja riiete inimese kehani, tekitab kehal raskeid põletishaavu ja vigastab surmavalt ka hingamisorgaane. Ainult kiire abi ja yperiidi kõrvaldamine võib päästa inimeste elu.

Salakavala mürkgaasi olemasolu õhus elanikud tundsid ainult sellest, et silmad hakkasid jooksuma vett, olles gaasist ärritatud. Gaasi hävitav mõju aga ilmus alles hiljem — tunni aja pärast tekkis ihule punane plekk, mis arenes suureks põletisvilliks.

Oma elu kaalule pannes desinfektsioonisalgad töötasid linnatänavail ja majades, andes abi elanikele ja kõrvaldades yperiidi. Majaseintelt uhuti kardetav vedelik maha tänavakastmise voolikutega. Ühes veega mürk voolas musta vee torustikku, kus ta muutus kahjutuks. Tänavail neutraliseeris yperiidivedeliku kloorubi.

Zeniitkahurite ägeda tule tõttu taandusid vaenlase

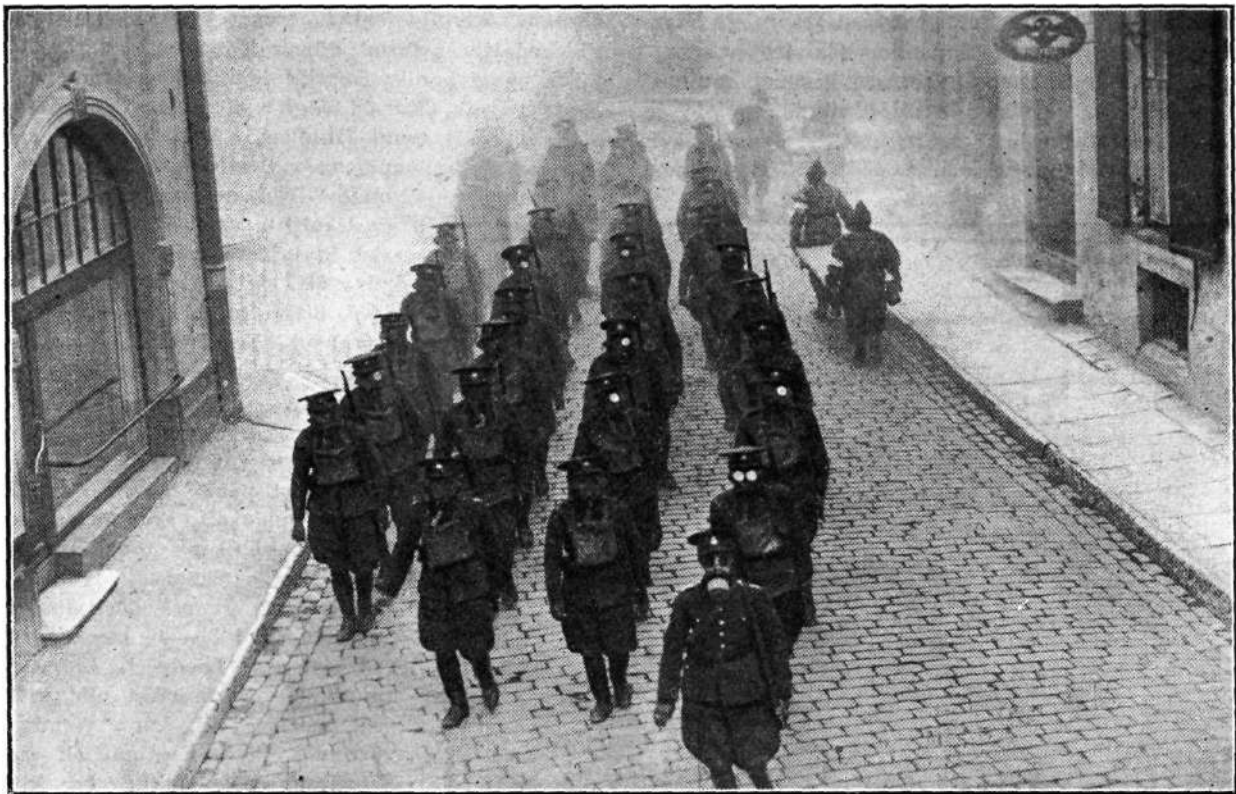
lennukid varsti. Meie hävitajad lennukid tungisid vaenlasele uuesti kallale ja kogu teekonnal tagasi piiri poole vaenlane pidi vastu võtma meie lennukite eskadrillide teravaid kallaletunge. Õhurünnakule tulnud vaenlase õhulaevastikust jõudsid oma patareide varju riismed.

Sõjaliselt ei suutnud vaenlane teha kuigi palju kahju, peale rivist väljalangenud meie lennukite. Vaenlase kahjud aga olid kümme korda suuremad.

Yperiidiga pommitatud rajoonis viibinud elanikke toimetati desinfektsioonikomandode poolt sauna, kus kogu nende keha pesti sooja vee ja rohelise seebiga hoolikalt puhtaks. See päästis tuhandeid elanikke rasketest tagajärgedest. Kes kiiresti välja pääsis yperiidiga mürgitatud rajoonidest, selle kopsude vigastused paranesid kergemini. Kuid siiski täitusid haiglad ja kiires korras loodud välilaatsaretid yperiidist mürgitatutega ja õhtuks selgus, et gaasi läbi on surma saanud üle saja inimese, lisaks poolele sajale lõhkepommidest surmatule.

Vaenlase salakaval, ootamatu õhukallaletung ei suutnud halvata pealinna ja riigikaitse organide tegevust. Kaitsevägi ja kaitseliit olid ette valmistatud ja vaenlase edaspidised edasitungimiskatsed pörkasid vastu meie kindlat kaitsevööd.

Esimene õhukallaletung andis elanikele mõjuva õppetunni ja selgitas, et ka rahulikud elanikud, kes muidu sõjategevusest seisavad eemal, peavad hoolitsema enda julgeoleku eest gaaside vastu.

Kaitsevägi sammub julgelt läbi gaasipilvede.

Muistse Eesti asustusest

Järeldusi kivi- ja rauaaja muinsusleidudest

Muistse Eesti asustuse kohta leidub meil õige vähe andmeid. Muistseid asulakohti tuntakse meil vähesel arvul muinasaja vanemast ajajärgust, kiviajast, kuna järgnevalt ajajärkudelt pole säilinud andmeid ühtki kindlat asulajäänust, arvestamata mõnd võimalikult pidevalt asustatud muinaslinna. Ajakirjas „Eesti Kirjandus“ nr. 7 võtab E. Laid vaatluse alla kodumaa asustuse küsimuse muinasajal.

Tema käsitluse järgi on Eesti asukad juba vanemast rauaajast peale põlluharijad. Seetõttu on viljakamad keskused kodumaal järjekindlalt asustatud. Seal, kus asus inimesi muinasajal, asub neid nüüdki. Seega on seletatav, et järjesti tihenev asustus on hävitanud muistsete asulate ja üksikelamute jäänused.

Muinasaja kõigi ajajärkude asustust püüab E. Laid kindlaks määrata vastava ajajärgu haudade ja kalmistute leviku ning rohkuse järgi. Arvestamata üksikuid erandeid on kindel, et iga ajajärgu kalmistud olid asulate läheduses. Teiseks abinõuks asustuse leviku kindlaksmääramisel oleks muinsusleidude levik ja tihedus, mis peaks enam-vähem üksteisele vastama.

Ajaloolise aja alguse ja muinasaja lõpposa, noorema rauaaja (800—1200 p. Kr.) kohta leidub mõningaid asustusaloolisi andmeid. Tähtsaimaks neist on XIII sajandisse kuuluv *Liber census Daniæ*, milles mainitakse üle 500 kohanime, peamiselt Harju- ja Virumaalt. Ka Läti Hindreku kroonikas mainitakse suuremat osa Eesti maakonnist, asustuse keskusi, muinaslinna ja külasid. Muistse Eesti üksikuid asulaid ja maakohti nimetatakse ka Vene kroonikais, Skandinaavia saagades ja Idrisi maateaduslikus töös. Need pakuvad

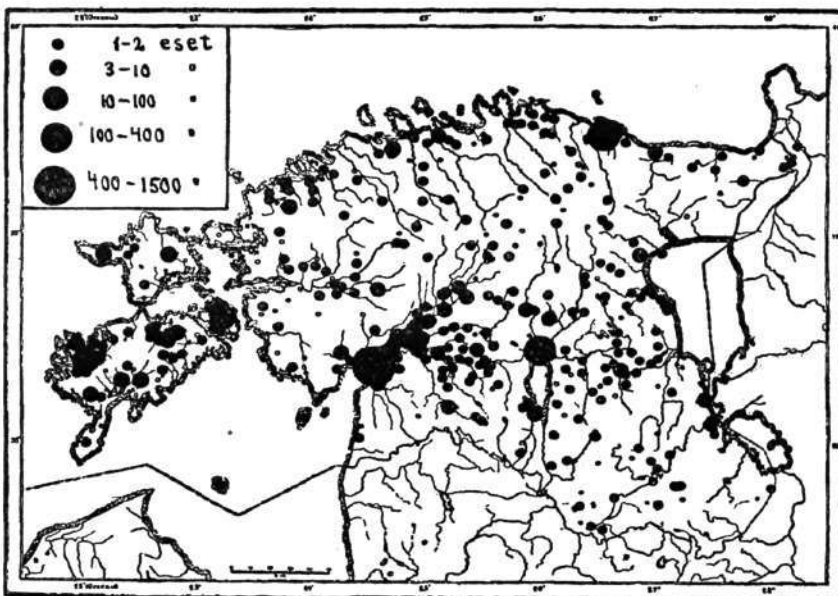
lisandeid muinasaja hilisema ajajärgu muinasajaloolistele küsimustele.

Kiviaja leidudest tuntakse meil praegu umbes 1000 kivi- ja 1700 luuriista. Vanimad neist on dateeritud Ancylyuse-aja lõppu (umbes 6000. a. enne Kristust), kuna nooremad ulatuvad esimese eelkristliku aastatuhandeni. Kiviaja leidude leviku kaart Eestis näitab, et neid leidub kogu maal, kusjuures esinevad üksikud allakriipsutatud keskused. Kui kiviaja leide liigitada tüpoloogiliselt ja kronoloogiliselt, siis oleksid vanemad leiud suures vähemuses ja levinud piiratud aladel, kuna nooremad leiud oleksid levinud ühtlaselt üle kogu maa. Siiski võib arvata, et tulunduslikud eluviisid Eestis olid kiviajal ühtlased ja seega võib kogu maa kiviaja ainekku ülevaatlikkuse mõttes käsitada tervikuna.

Kiviaja elanikud Eestis elatasid endid kalapüügi-giga madalamaist vetest ja metsastusega. Teoreetiliselt võis ajajärgu lõpul tuttav olla põlluharimine ja koduloomade pidamine, kuid vaevalt võis sel olla tähelepandavat osa. Neil põhjustel armastas kiviaja elanik loomulikult asuda kõige esmalt veerikkail maaaladel, kuna veed, eriti jõed, olid sel ajal ka tähtsaks liiklemisvahendiks. Metsa polnud kiviaja elanikul tarvis otsida, kuna selle alla kuulus suurem osa tolleaegsest Eestist. Kiviaja leidude arvust järeldades oli sel ajal tihedamalt asustatud Pärnu jõgikonna ümbrus, Võrtsjärve põhjarannik, Emajõe org, Peipsi rannik, Põhja-Eesti rannik, Kasari jõgikond, Saare- ja Muhumaa ning vähemal arvul Hiiumaa. Välja arvatud saared, on need alad tänapäevases Eestis vete- ja metsarikkamaid.

Kui arvestada seda, et looduslikult on suurem osa Eesti mandrist kiviajast peale vähe muutunud, siis võib väita, et nimetatud tihedamad kiviaegsete riistade leiukohad pakkusid häid looduslikke tingimusi tolle aja elanikele asumiseks.

Kiviaja asustuse jaoks erilised looduslikud tingimused valitsesid Loode-Eesti rannikul ja saartel. Jääaja lõpust peale tõuseb kogu Eesti manner pidevalt, kusjuures Loode-Eesti rannikul on tõus suurem ja Kagu-Eestis vähene. Näiteks on Loode-Eesti rannik Ancylyuse-ajast peale tõusnud 35—45 meetrit. Suured maa-alad Loode- ja Lääne-Eesti rannikult ja saartest olid kiviajal veel merivee all, kuna rannik ise, võrreldes Põhja-Eestiga, oli madal. Seepärast pole leitud ka kiviaja riistu Loode-Eesti ja saarte lähemalt rannikualalt. Sel kombel on muinas-

Kiviaja leidude levimine Eestis.

leidude abil võimalik kindlaks määrata ka toliaegse Eesti rannajoont, kuna leiukohad õige sageli asuvad omaaegse meripiiri otseses läheduses. Need rannajooned langevad ühte huvitaval kombel nende rannajoontega, mis kiviaegse Loode- ja Lääne-Eesti ning saarte kohta on tuletatud geoloogiliste ja geograafiliste uurimuste varal. Kui kvartäärgeoloogia dateerimisvõimaluste kasvamist oleks võimalik ajaga enam-vähem lähedalt siduda, oleks sellega kätte saadud ka rannajoontel asuvate leidude vanus. Kuna kiviaja leide tuleb ette Loode-Eesti rannikul ja saartel suhteliselt madalail kohtadel, võib sellest järeldada, et kiviaja riistu on Eestis tarvitatud märksa kauemini kui teoreetiliselt seda on arvatud.

Leidudest järeldades pidi kiviaegne Eesti jämedais joontes kõikjal olema asustatud, kusjuures üksikud kohad olid asustatud tihedamalt, teised hõredamalt. Praegune leidude jaotus võib sisaldada eneses ka suure osa juhuslikkust, kuna üksikuis kohtades on kogutud leide pikema aja jooksul süstemaatiliselt, kuna teistest kohtadest on vaid juhuslikke leide. See võiks maksa eriti Kagu-Eesti kohta, mis looduslikult näis pakkuvat kiviaegses Eestis häid elamisvõimalusi.

Kiviaja asustuse rahvusliku ehk etnograafilise kuuluvuse kohta Eestis on teadlasil raske midagi kindlat öelda. Üslikud on avaldanud arvamist, et juba kiviajal asus siin mõni Soome-Ugri rahvarühm.

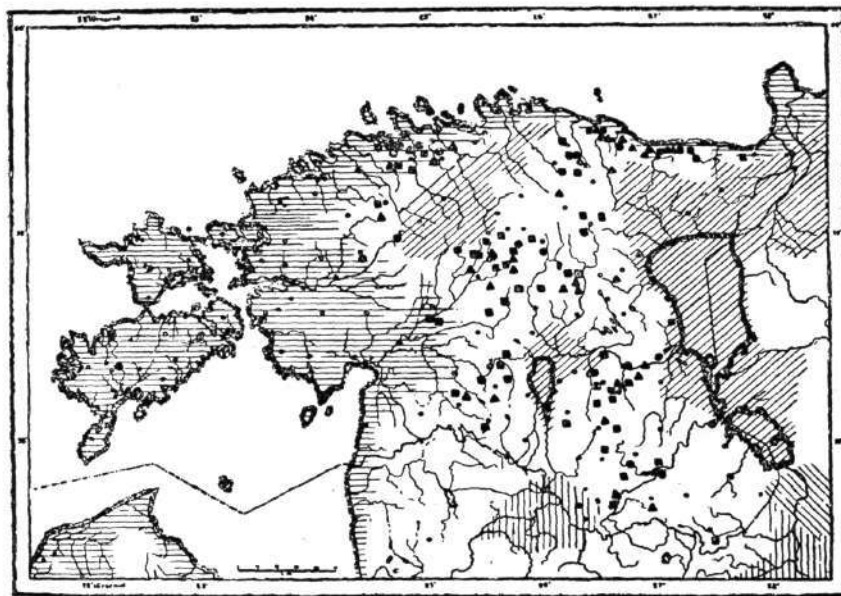
Pronksajast, mida analoogiliselt Skandinaaviaga võiksime dateerida 1500—500 a. e. Kr., on leide Eestis õige vähe, kogu maalt umbes paarikümne ümber. Pronksaja leidude vähesuse tõttu on raske midagi kindlamat järeldada. Peetakse koguni tõenäoliseks, et Baltikumis ja eriti Eestis pole pronksaega kui niisugust olnudki, kus pronks oleks etendanud tähtsa konstruktiivse aine osa. Sel ajal oli Baltikum tagamaaks, kus puudus isegi lähemas ümbruses toormaterjal. Arvatavasti jätkus järel-kiviaeg seetõttu palju kaugemale eelkristlikus aastatuhandes kui seda seni on arvatud. Pole tõenäoline, et kiviajal kogu maale ulatunud rahvastik oleks pronksajaks maalt välja rännanud või kokku kuivanud, mida õieti peaks järeldama pronksaja leidude vähesusest.

Umbes sama selgitamatu olukord maksab Eestis eelrooma rauaaja (500 a. e. Kr. — 0) kohta. Sellelt ajajärgult tuntakse siin ainult viit eset kahelt leiukohalt. Eelrooma rauaaga või pronksaja lõppu arvatakse Eestis kuuluvat eriline haualiik, niinimetatud „kivikasthaud“. See on senini sisaldanud vähe ja veel vähem dateeritavaid leide. Kivikasthaudade kohta on avaldanud prof. H. Moora kokkuvõtte oma töös „Die Eisenzeit in Lettland“. Sellest selgub, et kivikasthaud on levinud

ainult Eesti põhjarannikul ja Hiiu- ning Saaremaa läänerannikul. Selle põhjal võiks tõusta küsimus mere kaudu tulnud kolonisatsioonist, kui ei oleks küsitav selle haualiigi lõpliku leviku ulatus Eestis. Kaugemate järelduste tegemiseks on veel liig vähe andmeid pronksaja eelrooma rauaaja kohta. Kuigi kiviaeg Eestis oleks kestnud kauemini, jääks rooma rauaajani, millise ajajärgu leide siin tuntakse õige rohkesti, ligi tuhandeaastane vahe. Selle vaheaja asustamise kohta Eestis teatakse praegu veel õige vähe. Ka pole teada, kui palju olid vahepeal muutunud rahvastiku elatamisviisid.

Vanema rauaaja (0—500 p. Kr.) kohta on palju rohkem teateid asustusolude üle, kuna Baltikumi kultuuri õitsele aitas kaasa tookordne soodus majanduslik tagasein. Sellelt ajajärgult tuntakse Eestis võrdlemisi rohkesti kalmistuid ja üksikleide. Vanema rauaaja leiud pole ühtlaselt levinud üle kogu maa. Kohati on leide rohkesti ja nende kõrval on maa-alasid, kus need täiesti puuduvad. Pealeilualaks on Kesk-Eesti, kuhu tuleb arvata ka osa Ida-, Kagu- ja Lõuna-Eestist. Kaks teist leiukeskust asuvad Eesti põhjarannikul: Virumaal ja Harjumaal, Tallinna ümbruses. Kogu Lääne-Eesti, suurem osa Saaremaast, Hiiumaa, Võrtsjärve põhjarannik, Peipsi rannik ja suur osa kagupoolsest Harjumaast on peaaegu täiesti leidudeta. Kiviaja ja vanema rauaaja leide võrreldes näeme, et nad väga vähe üksteisele vastavad. On selge, et vanema rauaaja elanikud Eestis valisid endile teised asukohad kui kiviaja elanikud. Vanema rauaaja elanikud asustasid peamiselt neid maa-alasid, kus on praegu kõige ulatuslikumad kultuurmaad. Need alad pidid juba siis ka pakkuma häid eeldusi põlluharimiseks, kuna looduslikud suhted Eestis pole viimase 1500 aasta jooksul kuigi palju muutunud.

Vanema rauaaja leidude kaardil on joontega tähen- datud need alad, mis asuvad allpool maksimaalset

Vanema rauaaja leidude levimine Eestis.

● — rooma raha, ▲ — üksikleid, ■ — kalmeleid.

merepiiri; samuti omaaegsete ja praeguste järvede transgressioonalaad ja teised omaaegsed veelused alad, kust vesi on saviaine välja uhtunud ja need seega muutunud ebaviljakaks. Üle maksimaalse merepiiri asuvad alad on jäetud valgelks ja on meie oludes viljakamad. Vanema rauaaja leiud levivad just neis viljakais kohtades. Neil põhjustel võib arvata, et Eesti vanema rauaaja elanikud läksid üle produtseerivale eluviisile, muntudes kalureist ja metsastajaist suuremal hulgal põlluharijaiks. Kuigi paistab, et maa oli vanemal rauaajal asustatud võrdlemisi tihedasti, jatkus nähtavasti elanikkonnale viljakamaist maadest, kuna vähemviljakad jäid asustamata.

Keskmist rauaagega dateeritakse Baltikumis ajasse 400—800 p. Kr. Alles mõni aeg tagasi tunti sellest ajajärgust Eestis nii vähe leide, et vanema põlve ajaloolased tegid sellest õige kaugelt ulatuvaid järeldusi. Viimase aastakümne leiud ja uurimused on selgitanud, et keskmise rauaaja leidude senine vähesus on osalt juhuslik, osalt ainult näiline. Nimelt ei ole seni osatud tarvilisel määral liigitada muinasleide ja arvukad neist on arvatud kuuluvaks vanemasse rauaagega. Keskmisest rauaajast tuntakse üle maa 70 üksikleidu ning kalmu. Alles viie viimase aasta jooksul on see arv kasvanud kahekordseks. Siiski on keskmise rauaaja leidude arv võrdlemisi väike ja edaspidi oleks tõenäoliselt märgata nende juurekasvu.

Vanema rauaaja leide keskmise rauaaja omaga võrreldes võib panna tähele, et leiu keskused on jäänud suuremalt osalt samaks. Erandina võiks nimetada ainult Saaremaad. Leiukohad on tihedad Kesk-Eestis ja kahel kohal põhjarannikul, nagu vanemal rauaajalgi. Kahtlemata oli ka keskmisel rauaajal põllutöö rahva tulundusallikaks. Võrdlemisi tihe on keskmise rauaaja leidude arv Saaremaal. Seda tuleb seletada Saaremaa algava osavõtuga Läänemere kaubanduslikust läbikäimisest, millega kasvas saare jõukus ja asustuse tihedus.

Palju rohkem tuntakse Eestis leide nooremast rauaajast. Väheste eranditega katavad leiukohad kogu maa. Eriti rohkesti tuntakse leide Saaremaalt, mis veelgi tõestab Saaremaa osavõttu Läänemere kaubandusest, mis talle paratamatult langes sülle saare soodsa asupaiga tõttu. Nähtavasti oli Saaremaa vahesadamaks Baltimerel liiklevaile vikerlasile ja võttis nende kaubandusest ka tegelikult osa. Väina jõe kaudu läks veeteed lõunasse ja itta, siirdudes jõe ülemjooksul Valga ja Dnjeperi veeteedele. See tee möödus Saaremaast ja seal asusid loomulikult peatuskohad. Ka nähtub

Eesti vanemaist ajaloolisist allikaist, et XIII sajandi alul, eestlaste iseseisvuse aja lõpul, etendas Saaremaa võrreldes teiste maakondadega tähtsamat poliitilist ja majanduslikku osa ja avaldas suuremat aktiivsust kõigis selle aja sündmusis.

Vanemad asustuskeskused on säilinud ka nooremal rauaajal. Elanikkonna kasvamisega võib märgata asulate piirkondade levimist leiukeskuste piirjoontel. Kuid veel nooremal rauaajalgi oli Eestis kahtlemata asustamata kohti või ainult harvalt püsivat asustust. Seda võiks öelda Hiiumaa, Loode-Eesti ranniku, lõunapoolse Pärnumaa, Peipsi põhjaranniku ja mõnede maa-alade kohta Järva- ning Harjumaa piiril. Kuid ka tänapäeval pole need kohad oma ebaviljaka maapinna tõttu kuigi tihedasti asustatud.

Olenemata väheseist muutustest on asustuskäik Eestis kogu rauaajal (0—1200 e. Kr.) käinud ühtlast arengut, kasvades kiviajaga võrreldes välja uutest looduslikest soodustustest tingitud kohtadest. Kogu rauaagne asustusajajärk moodustab teatud terviku. Sama võib öelda kiviaja kohta, kuigi sellest ajajärgust on säilinud vähem teateid ja andmeid.

Uue tegurina hakkab ajaloolisest ajast peale Eesti asustuses suurt osa etendama linnade tekkimine. Võrreldes noorema rauaaja asustust tänapäevaga leiame siin tähelepanuvaid muuteid. Saaremaa, mis noorema rauaaja asustuses oli tihedamaid, kaotas XIII sajandil poliitilise iseseisvusega ka majandusliku seisundi, olles praegu vaesemaid ja harvemalt asustatud maakondi. Vastandina on Hiiumaa omandanud püsiva asustuse, mis tal nooremal rauaajal näis täiesti puuduvat.

Kokkuvõttes saame pildi, et kiviaegse Eesti asustus võrdus mingile elusate organismide kultuurile, koondunud oma söödamaale, jõgede ja suurte vete lähikonda. Vanema rauaaja asustus koondus põllukultuuriks kõlvulistele maa-aladele, jättes vähem toitvad maa-alad päris tühjaks.

Etnograafiline probleem kivi-, pronks- ja eelrooma rauaaja kohta püsib ainult oletustest, kuid nooremal rauaajal olid praeguse Eesti elanikeks juba eestlased. Ajaloolised andmed puuduvad ka keskmise ja vanema rauaaja elanikkonna kohta, kuid silmas pidades rauaaja ainestiku võrdlemisi ühtlast arengut võib päris kindlasti oletada, et juba vanema rauaaja kultuuri kandjaiks Eestis olid Läänemere soomlased, eestlaste otsesed esivanemad. Lahtisena püsib esialgu küsimus, mis teed tulid Läänemere soomlased Baltikumi, kuid kahtlemata pidid nad olema siin juba pärast esimesi sajandeid p. Kr.

Riigivanema ja diplomaatkonna ringsõidust

Riigivanem K. Päts ühes meie valitsuse juure akkrediteeritud välissadikutega ja välisriikide esindajatega sooritas hiljuti pikema ringsõidu Eestis. Ringsõit oli mõeldud peamiselt Eesti tutvustamiseks välissaadikuile, kellest paljud ei ole üldse saanud mahti tutvuda meie maaeluga. Neile näidati Eestit säärasena nagu ta oli. Ja hilisemaist muljeist kuulus, et paljud olid leidnud Eesti ilusamana ja edasijõudnumana kui nad lootsid arvata.

Tallinnast väljasõidul oli riigivanemal esimene peatus Jägala sillal. Sinna olid kogunenud riigivanemat ja diplomaatkonda tervitama diviisi ülem kindral Jonson, kaitseliidu ülem kindral Roska abikaasaga, Harju maavalitsuse esimees Männik ja teisi. Edasi käidi Jägala laagris, kus riigivanemat ühes külalistega tervitasid õppusel viibivaid kaitseväge osad. Riigivanema ringkäigul läbi laagri olid hariliku töö juures viibivad sõdurid võtnud valveseisaku. Rohelistest vanikuist ehitatud laagri väravad olid riigilippudega kaunistatud.

Virumaa piirile sõites tervitati riigivanemat Viitna küla juures. Oli kogunenud koos ametlike esindajatega ümbruskonna rahvast. Nägus valges seelikus tüdrukuke ulatab riigivanemale kimbu lilli. Mitte roose, vaid harilikke põllult nopitud rukkililli. Diviisi ülemad ja prefektid andsid tseremoniaalselt üle julgeoleku ja kaitse.

Virumaa pealinn Rakvere oli end kõrgete külaliste puhuks tõmmanud pidurüüsse. Vastas oli linnavalitsus naiskodukaitse liikmetega. Öieti hooldisid viimased kogu ringsõidu ajal selle eest, et ringsõidust osavõtjail ei puuduks elavate lillede tagavara. Kasarmuis käies prooviti sõdurisuppi ja kapakalja. Äripäevale vaatamata oli linna rahvas viimseini tänavail. Paraadile oli rivistatud kaitseväge, kaitseliidu ja naiskodukaitse osi. Ei puudunud ka tuletõrje, noorkotkad ja õppurid. Pidusöök kohalike tegelastega oli rahvamajas.

Viivuline peatus „Eesti Ruhris“ — Kohtlas, suitseenud ja tolmunud põlevkivi piirkonnas. Näidati vabrikut, mis valmistab odavat kodumaa bensiini. Järgnes külaskäik lähedal asuvasse kindral Tõnissoni talu, kus peatudes tiirlesid kogu aja peade kohal Jõhvi laagris viibivad kaitseväge lennukid. Samal ajal, kui Jõhvi alevis kohalikud suurused riigivanemat tervitasid, sõitis lähedalt mööda Põhjanabale siirduv „Graf Zeppelin“. Kõikide pilgud pöördusid paratamatult Arktikasse tõttavale hõbesigarile. Kaunist Viru ran-

Inglise esindaja L. Reijo tervitab riigivanem K. Pätsu.

nikut imeteldi mööda sõites autodelt. Peatus oli alles Narva-Jõesuus tavaliste tervitustega ja vastuvõtjatega. Omapärasuseks Narva-Jõesuus oli ingerlaste rahvariideis laulukoor. Hõimurahva esindajad tervitasid riigivanemat sügava kummardusega ja kandsid ette ingerikeelse laulu, milles iga salmi järele kordus refrään: „Tervit, härra riigivanem!“

Pidusöögil Narva-Jõesuu kuursaalis oli suvitajail võimalus demonstreerida oma kombevaesust. Kui pidusöögi ja sellele järgneva kohvi vahel laudu koristati, vallutasid suvitajad külalistele reserveeritud saali ja paljud olid sunnitud kohvist loobuma. Narva sõideti pühapäeva hommikul jõgilaevaga. Sadamasillal vastas naiskodukaitse spaleerid roosidega. Kena oli lillede ja lippudega ehitud Narva vana raekoda. Kirjutati nimed kuldraamatusse, mille järele riigivanem asus jutulesoovijaid vastu võtma.

Pühapäeva puhul oli Narvast edasisõidul igale poole tee ääre kogunenud rohkesti rahvast. Eriti palju oli tervitajaid Lohusuus, kus enne seda oli avatud vabadussõjas langenute mälestussammas. Sinna Tartumaa piirile olid sõitnud vastu Tartu maavalitsuse esi-

mees Pärilin, diviisi ülem kindral Reek ja Tartumaa kaitsemaleva pealik kolonel Unt. Mustvee alevis oli vastuvõtt teissugusem kui mujal. Juba auväravaist läbi sõites kõlas sinna kogunenud rahvahulgalt temperamendikas hurraa-hüüde, millega venelane igal juhul avaldab oma vaimustust. Alevivanema poolt anti üle riigivanemale nahkköites auaadress. Toodi ka Vene kombe järgi soola-leiba: venemustrilisse rätti mähitud leivapäts ja hõbepeeker soolaga. Häbemeis soola-leiva annetajad tegid „poklonne“. Üldiselt tundus Mustvee vastuvõtul rohkesti vene hinge.

Emajõe Ateeni — Tartu — jõuti õhtul kell 8. Raadi mõisa juures oli linna piirile püstitatud auvärav. Vastas oli linnapea Luige, linna komandandi Marderi, kaitseleitü pealiku Sarseni ja prof. Ulmotsaga eesotsas mitmesajapealine rahvahulk. Rivistatud paraadi võttis riigivanem vastu kindralite Reegi ja Roska saatel. Raadi mõisast kuni linnani palistasid teeääri spaleerid kaitsevaelasist, kaitseleitlasist ja tuletõrjujaist. Õhtul oli dinee Vanemuises. Kuna Tartus oli eite nähtud pikem peatus, suudeti järgmisel päeval silmitseda kõiki linna vaatamisväärsusi, kuhu kuulusid ülikool, raekoda, Eesti rahva muuseum, A le Coq'i õllefabrik jne. Rahvast oli külaliste puhul palju liikvel. Majad olid lipuhtes. Raekojal lehvitsid riigilipu kõrval ka puna-valged Tartu värvid.

Kaagvere sadamas asus riigivanem saatjatega sõjalaevadele „Tartu“ ja „Ahti“. Tervitusi ütles merejõudude juhataja admiral Salza. Laevade meeskondadelt kuuldus kuuekordne mürisev „elagu“. Sõideti alla Emajõe pärivett, saadetuna maalilist kaldaist. Värska laagris jõuti sõdurite keskele. Maaletulekul kõlalsid traditsioonilised aupaugud. Õhtuse loenduse järel anti õhtusöök ohvitseride kasiinos. Laagri eluga tutvuti järgneval varahommikul. Riigivanem jäi kõigiti rahule sinna metsikusse maakohta loodud kaitseväge kultuurkeskusega. Ta palus kaitseväge juhte olla noortele isaks. Värska laagrist ei saa jätta mainimata muinasjutuliselt ilusat illuminatsiooni, millega sünnitati õhtupimeduses suurepärase tulede mäng.

Riigivanema läbisõidu eel oli Petserimaal levinud kuuldus, et neid sõidab külastama „Eesti tsaar“. Paljud tahtsid teda siis ka oma ihusilmaga näha. Suur olnud petserlaste imestus, kes ennem polnud riigivanemat näinud. Olnud samasugune harilik lihtsurelik nagu teisedki. Petserisse sissesõidul paistis silma eriti võimalik seisus piiskop Joanniga eesotsas. Pakuti jällegi traditsioonilist soola-leiba ja pidulikul jumalateenistusel kuulsas Petseri kloostri laulis kirikukoor riigivanemale „palju aastaid“. Petserist viis erarong külalised uuele Tartu-Petseri raudteele, kus riigivanem pidi liiprisse lööma viimse naela. Selleks tarvitas riigivanem K. Päts 15 haamrilööki 1 minuti 25 sekundi vältel. Valge lindi läbilõikamisega avas riigivanem

uue raudtee, avaldades lootust, et uus tsivilisatsioon toob rahvale õnnistust.

Järgmised peatused olid Põivas, Uue- ja Vana-Antslas. Viimases riigimõisas vaadeldi partide ja forellide kasvatust. Igal pool oli südamlük vastuvõtt, millele kohalik rahvas suhtus suure vaimustusega. Valga külastamine osutus lühikeseks. Suudeti vaadata vaid hädapärased tervitused ja kohe sõideti erarongil edasi Puka jaamani. Seal asuti uuesti autodele ja sõideti Tõrvasse. Sealgi oli jalul kogu linna rahvas, kes tervitas külalisi vaimustushüüetega. Riigivanemale annetati linnapea poolt album uue linna ja ümbruse vaadetele. Südamlük vastuvõtt sai osaks Viljandis. Linnapea tõi „tervitusi Viljandist kui Eesti südamest“. Samuti ütles linnapea: „Kui riigivanem kutsub, siis Viljandi kuuleb.“ Rahvast oli tänavatel murruna kõrgeid külalisi tervitamas. Käidi vaatamas nägusaid lossivaremeid.

Teel Viljandist Pärnu, ringsõidu viimsesse etappi, oli mitmel pool püstitatud auväravaid ja rahvas tervitas vabariigi esimest kodanikku soojade sõnadega ja lilledega. Pärnus andis riigivanem välissaadikutele auks lahkumiseine, kuna enne seda oli käidud Pärnu seitskonna poolt korraldatud pallil.

Ringsõit täitis oma eesmärgi. Välissaadikuil oli juhus tutvuda maa ja rahva oludega võrdlemisi täiuslikult. Nad sõitsid läbi kehvadest põllumaadest — Harju- ja Virumaal, kuid nägid samal ajal ka viljariikast Tartu- ja Viljandimaad. Kultuurkeskuse — Tartu — kõrval külastati mahajäänud nurka — Petserimaad. Oli võimalus tutvuda ka riigikaitsega — kaitseväge, kaitseleitü ja naiskodukaitse näol. Igal pool leiti eest rõõmus rahvas ja kõikjal langes külalistele osaks soe ja südamlük vastuvõtt. Need lühikesed hetked, mis riigivanem saatjatega kuski veetis, olid ümbruskonnale pidupäevadeks. Kobati olid isegi ametasutused sel puhul suletud.

Riigivanemaga külalistena ringsõidu kaasa teinud välissaadikuile on pikk ja väsitav teekond kõigiti meeldinud. Ameerika esindajat Mr. Carlsoni on üllatanud meie teed. Ta pole lootnud, et need on nii heas seisukorras. Praeguse mootorsõidukite arvu juures olevat Eesti teed küllalt head. Ungari saadikut dr. Jungherti on veedelnud Tartu- ja Viljandimaa põllud. Ringreis avanud talle hea ülevaate Eesti põllumajandusest. Väga kiitva otsuse meie põllumehele andis Prantsuse chargé d'affaires M. Lecureul. Tema arvanud Eesti varemalt põllumajanduslikult mahajäänud maade hulka. Nüüd näinud ta oma silmaga, et Eesti põllumees on prantslastest kultuuriliselt kõrgemal. Kiitvaid otsusi Eesti kohta langes ka teistelt välisdiploomaatidelt. Üldiselt imeteldud rahva sõbralikkuse ja lahkuse üle. Eestis leitud ka rohkesti metsa olevat, kuigi ajalehe sõnumite järgi seda rohkesti laastatud.

STEPP VAIKIB

ARTUR SACHER MASOCHI jutustus Ungari pustast

Saabus öö. Rohekasmustad, sinised varjud laskusid üle stepi alla. Ümber vinnkaevu ringis istusid hobustekarjased, — suitsetasid, lobisesid, naljatasid ja ootasid õhtusööki, mis valmis katlas.

„Noh,“ hüüdis Nikolaus Kondor, „olen näljas — kas Saatan pole veel ikka valmis?“

„Saatan“ oli väike, kõhetu vanake — muiste stepi kardetud kiskleja. Nüüd keetis ta stepiratsanikele.

Ta vastas võitlusvalmilt ja täis mürki: „Pead veel pisut ootama. Siiski enne, kui paharett su viib, on tänane õhtusöök sul kõris!“

Liha oli valmis. Igaüks sai oma osa, näris, neelas ja loputas viimse suutäie kulacs'ist *) rüübatud kerge viinaga kurku.

Seal hirnatas kaugel hobune, kostsid kabjalöögid ja üksik ratsanik sõitis juure, peatus, hüppas sadulast ja tervitas:

„Oo onu Nikolaus, kas te ei annaks mulle Mihály kaasa? Ratsutan Sankt-Antoni külla alla, seal on homme veini, tantsu ja tüdrukuid!“

Rääkija oli Ladislaus Spirka, piltilus noormees, parim ja tasaseim noorte stepiratsanike keskel, vana Kondori poja, Mihály, südamesõber ja noorusea mängukaaslane.

Oli ilus pilt vaadelda meest, kes seal oma kirjatud pühapäevanietusis seisis, nõjatudes hooletult oma looma õlale.

Mihály aga raputas pead: „Ei, Ladislaus, ma ei saa. Põletan homme varssa. Kunas tuled tagasi?“

See küsimus oli õigustatud.

Sest „külla sõita“ tähendas istuda kuus head tundi sadulas, kuna küla asus teispool määratud tasandikku, hobuste, veiste ja karjaste kodumaad.

Ja Ladislaus vastas: „Jään homme külla, — lähen tantsupeole. Esmaspäeval, kui Saatan jagab lõunasööki, olen jälle teie juures.“

Ta hüppas sadulasse, heitis veel rõõmsa tervituse üle puhkavate ratsanike ringi ja kadus varsti pimedusse.

„Hm,“ sõnas vana Kondor, „jookseb ta ikka veel tüdruku Anka järele?“

Mihály naeris: „Jah, isa, usun kindlasti, et ta Anka pärast sõidab. Ja kui tüdruk pole rumal, võtab ta noormehe vastu. Ladislaus on meie parim karjane.“

Ladislaus Spirka jõudis varahommikul külla. Ta ratsutas taluvalitseja õue, talutas oma hobuse ühte talli, andis talle vett ja toitu ja sirutas enese looma kõrvale pehmeile õlgedele pikali.

Ta magas, kuni väikese külakella helin lõi talle äratavalt kõrvu.

Siis talitas ta oma hobuse, pesi ja puhastas end põhjalikult ja lonkis maja suure kööki, kus Juliska,

valitseja naine, seisis juba askeldavalt oma auravate keedunõude juures.

„Tead sa, Ladislaus,“ sõnas see talle vastu. „Kralovski asuvad jälle siin, Kralovski, varas ja röövel, ja paar tema kaaslast. Olevat olnud Doman'i pool väikeses stepitalus, pöörnud sel maja ümber, joonud ja söönud kõik nahka. Jumal tänatud, et tüdrukud veel olid külas oma õe juures.“

Juliska talitas ärritatult oma nõude vahel ringi. „Räägi sellest ka ratsanikele, kui lähed tagasi steppi. Teab, mis röövliid veel kõik kavatsevad!“

Ladislause nägu muutus tõsiseks. Kralovski? Kahe aasta jooksul polnud temast midagi kuulda. Toorkord aga röövis ta Barnaba karjast kaks parimat tööhobust ja kadus.

Ladislaus tõusis üles, tänas majaprouat hea supi ja teadete eest ja läks kannuste kõlistades laia külla maanteed mööda alla väikese kiriku poole. Ta teadis, et sinna tuleb ka Anka, kes tal oli meeles ja kellest ta lootis, et see talle tema naisena steppi järgib. Tüdruk oli endise veistekarjase tütar suurelt tasandikult ja isa nägi meelsasti, et Ladislaus Spirka jooksis ta tütre järele.

...Kui ainult tüdruku põlevail silmil oleks olnud rohkem püsi! Aga vaevalt ilmus vaatepiirile mees, kes oli kui õige täismees — juba pööris tütarlaps pea ja pilutas silmi. Seal oli palju mehi, kes kõik lootsid Ankale.

Lühidalt — pagana tüdruk — see Anka.

Nüüd siis seisis kaunis stepiratsanik üsna uhkelt kirikutrepil ja ootas oma tüdrukut, — kuni see tuli, ...tuli õilmevalges, värvirõõmsas pühapäevasaras, undraku hõljudes ümber põlvede, punane siidist rätik õlgadel. Mustad palmikud tantsisid seljal, kiirustades õlalt teisele, sest Anka silmitses kõiki noormehi, kes seal teda oodates seisis. Ühele ta saatis pilgu, teisele naeratuse, kolmandale noogutas.

Ladislaus vaatas seda manöövrit kortsus kulmul.

Jõudnud ta juure, tüdruk torutas kergelt oma täidlasti punaseid huuli ja heitis noormehele õrna pilgu.

Vaikselt, nagu oli komme, sammus Anka kirikusse ja võttis istet neidude ja naiste poolel, kuna poisid ja mehed veidi käratsedes ja kobinaga asusid vastasseisvale pinkidereale.

Pärast pühalikku talitust algas kirikuõuel elav liikumine. Kaks asja oli, mis valitsesid üldist vestlust, tänane tantsupidu kõrtsis ja teade, et röövel Kralovski on jälle liikvel.

Kella kolme ajal pärast lõunat algas tants kõrtsis. Mustlased olid kohal, tüdrukud surusid seinte ääre, naersid ja kihistasid, näppisid oma rinnasärke ja keerutasid valgeid, pitsiga äärestatud ninarätte. Poisid aga seisis saali keskel ja silmitsesid oma armsamaid.

*) Kaasaskantav pudel.

Kindlasti, see oli ilus paar, Anka ja ratsanik. Nõtke ja tuline tüdruk, elastiline ja tugev hobusekarjus. Czardás, mida nad tantsisid, oleks võinud igavesti kesta.

Aeg kadus, videvik saabus, lambid põlesid, saapad löid tantsusammu taktis, tüdrukud kiljusid, hõisked tõusid kõrgele üles, — peenikese tolmu keereldes õhukes-tes pilvedes tantsijate pea kohal. Joodi, tantsiti, joodi, tantsiti ja salamahti — suudeldigi.

Ühe sõnaga — oli kirjeldamatult lõbus!

Seal kostis väljas hobuste müdinat. Loomad norskasid peatudes kõrtsi ees. Neli meest astusid sadulast ja sammusid kõrtsimajja. Võõrad. Hetke nad seisatusid ukse juures, vaadeldes tantsivaid paare. Nad olid rietatud nagu hobusekarjased ja olid sõitnud nähtavasti kaugelt, kuna nad olid korratud ja tolmused.

Üks nende hulgas äratas tähelepanu. Talle võis lugeda aastat kolmkümmendviis ja ta oli mees laiade, tugevate õlgadega, rooma-kujulise pea, tuliste sädelevate silmade ja uhke, kõrge suuga. Nüüd ta naeris, paljastades rea suurepäraseid valgeid hambaid. Ta võttis klaasi, tõstis selle kõrgele ja paiskas sisu ühe hoobiga kurku.

Parajasti oli üksiktants käigus. Ruumi keskel keerutasid kaks paari. Nende seas Anka ja Ladislaus. Nad tantsisid kahtlemata hästi, hardalt, hõljusid läbi ruumi, lahkusid üksteisest, leidsid teineteist jälle — seda kõike poiste ja tüdrukute ohtra heakskiidu saatel.

Seal tõusis võõras, astus mustlaste juure, heitis käe tasku ja paiskas primale raske hõbetüki.

See püüdis rahatüki osavasti õhust kinni ja kummardus pillaja soovide kuulamiseks.

Mustlase näolihased püsisid muutumata, kui ta vaatas võõrale silmi. Ometi ta oli mehe tunnud, hoidus aga sellest rääkimast.

„Mängi mulle laulu Marosjõe tasaselt liuglevaist laineist,“ käskis võõras.

See oli kuulmatu, võõrana katkestada tantsulõbu ja seda ühe laulu pärast, küsimata, luba selleks palumata. Kuulmatu lasta mängida laul, mis paikkonna noormeestele ei sobinud.

Poisid surusid kokku — kostis vali protest, teised järgisid. Silmapilguga oli ruum jagunenud kahte. Ühelt poolt neli võõrast, teiselt poolt umbes kakskümmend poissi ja tüdrukud.

Üks poistest astus esile ja ütles kõvasti ja vihaselt:

„Kas sa ei tunne kommet? Kust te tulete, et te ei tea, kuidas võõras end peab ülal pidama? Mustlased mängivad meile... hoia end meid veel kord segamast!“

Aga võõras ainult naeris ja sõnas valjusti tekkinud vaikusse: „Sõbrad, sõitsime täna kaugelt. Mu süda kisendas laulu järele. Vabandage, meie ei sega teid enam. Lubage meil siiski osa võtta tantsust?“

Mehe hääli oli tume, sügav, vibreeriv. See laulis, see palus, see sundis.

Segaselt kuulasid noormehed. Oli oodatud trotsi, häbematust, väikest kaklemist ja paratamatut välja-

A. PETERSON,
uus täht Eesti jõustiku taevas.

saatmist. Sissejuurdunud võõraste-sõbralikkus ja võõraste-vabadus tõusis alateadvuse sügavusest üles. Loomulikult — ei võinud võõrale ta palvet keelda ja noormehed andsid valmisolevalt oma nõusoleku.

Anka aga, tüdruk, kes toetus ikka veel stepirat- saniku najale, heitis võõrale unistava, otsiva pilgu, kes seal seisis ja oma häälega oli taltsutanud kaksküm- mend tugevakäelist noormeest.

Tants jätkus ja võõras astus Anka juure, võttis tüdruku selle tantsitaja kõrvalt ja algas temaga aeg- last nõtkuvat tantsu. Tüdruk tantsis pooleldi kinni- silmi, huuled janunevalt avali.

Ladislaus, kes seda tantsu vaatles ja nägi, kuidas võõras ta tüdruku ikka tugevamini enda vastu surus, tundis viha ja valu. Ta tundis, et see seal oli kaunis, tugev röövloom, kes oli tulnud, et ta hingevara temalt röövida.

„Küllalt!“ pörutas ta äkki keset ruumi. „Küllalt, kuradi nimel! Kas sa ei lubanud kõik tantsud mulle täna, Anka?“

Võõras oli peatunud. Ta naeratas, näidates oma valgeid hambaid. Siis ütles ta pilkavalt:

„Ära ärritu, — õpi tantsima, siis võid sa oma armsama rahulolu.“

„Me pole sind kutsunud,“ sõnas teine tumedalt. „Puhka — joo — ja siis mine! See on parim, mis ma sulle võin soovitada!“

Pöördus siis ümber, et otsida Ankat. See seisis pisarad silmis, oli kuri Ladislausele, et see ta ime-

ilusa tantsu oli katkestanud, ja mängitas pilke oma säravaist silmist võõra laua juure üle ruumi.

Ladislau nägi seda küll, aga ta vaikis.

Nii möödusid öötunnid.

Ladislau jäi rohkem kui see talle oli hea. Ta oli vihane ja tundis Anka enda käest libisevat. Ta soovis kirglikult, et öö oleks juba mööda.

Ta astus külamaanteele välja ja vahtis tähti. Seal nägi ta üht paari lahtise ukse helekollaselt paistvas nelinurgas: võõrast ja ta tüdrukut. Mõlemad astusid ruumist — pimedusse.

Ja siis nägi ratsanik, et võõras kummardus, et Anka põimis oma käed mehe kaela ümber ja suudles teda.

Vihakisaga sööstis Ladislau juure ja lõi meest keset nägu.

Mis nüüd järgnes on raske kirjeldada, kuna see sündis ööpimeduses. Igatahes tundis Ladislau end tõstetavat sulena kõrgele, terasest käed võtsid ta ümbert kinni, paiskasid ta kaares eemale, kuni ta alla prantsatas keset maanteetolmu.

Kõrtsirummis aga oli surmavaikus. Laua ääres seisis kolm vaikivat meest, igal peos raske relv. Üks meestest sõnas: „Ükski ei liigu paigast, või ta sureb!“

Siis lahkusid mehed, astudes aeglaselt läbi ruumi, sammusid maanteele, kargasid hobustele ja sõitsid galopis minema.

Kui nad olid väljas, sosistas mustlane üheainsa sõna: „Kralovski!“

Väljas aga lebas Ladislau ikka veel maas tolmus. Tüdruk seisis tihedasti vastu kõrtsimaja seina surutult ja oli oma käed heitnud silmade ette.

Tuikudes tõusis Ladislau. Ta astus uksele, vaatas veresegaste silmadega vaikiva rahvakogu, poiste ja tüdrukute, poole ja kisendas:

„Relvad!“

Kõrtsiperemehe poeg läks joostes ja tõi karjasele nahklingud raske tinast peaga, ühe tema kirve ja lühikese noa.

Siis pöördus Ladislau raskemeelselt ümber, tõi oma hobuse ja järgis nelja mehe jälgedele, mis viisid laiale tasandikule.

Tüdrukule ta ei kinkinud ainsatki pilku.

Saabus esmaspäev — möödus öö, oli möödumas teisipäev.

Vana Barnabas oli ratsutanud külla ja jõudnud hiljuti tagasi.

Nüüd istusid karjased tule ümber, Saatan keetis, —tusane ja sõnatu; vinnkaev seisis nagu hiiglasuur uinuv kurg õhtupimeduses.

„See on kõik, mis suutsin saada teada!“ lõpetas Barnabas jutustuse. Tahtsin juba tulla, seal jooksis tüdruk maja taha mu juure, ulus ja oli nagu meelest ära.

„Onu Barnabas,“ ütles ta, „pean seda teile ütlema, Kralovski, mul on nii häbi — sel õhtul ta oleks mu

võinud võtta. Pidin teda lihtsalt suudlema — ta oleks võinud mu võtta ja viia kuhu tahes!“

Ratsanikud kuulatasid vaikselt ja süngelt. Mihály ja ta isa Nikolaus Kondor puhastasid kiirelt oma karabiine. Siis vaatas Mihály üles, kortsutas otsa ja lausus küsivalt:

„Isa?“

See noogutas, tõusis üles ja pani padrunid valmis.

„Meie kahekesi sõidame,“ ütles ta lühidalt. Stepp mõistab?“

„Jah,“ vastasid Trumko ja Orsió ühel ajal, „karjad teavad seda, samuti koplid, talundid — kõik. Teavad ja vaikivad!“

„Hea!“ sõnas vana Kondor. Ja nad istusid hobustele.

Hiilates ja särades seisis selge päike tühine, vaikiva stepi kohal. Säased tantsisid, lõod tõusid silledades õhku üles, — kogu ääretu-lai rohtlaas näis hingavat rahu ja puhkust, armastust ja elu.

Ühe pöõsa varjust astub aeglaselt lagedale loom, — hobune. Ta näib kurnatuna, ta karv on sasis, hoiatud hobuse tavalise sametiläiketa. Loom on riistus, aga ratsutid lohisevad all ja on purunenud. Sadul on vajunud ümber, vaip on ripakil maas, ähvardades pea hoopis kaduda. Loom ei märka seda kõike. Ta sööb, — nälgjane, väsinud, jõuduvajav.

Samm-sammult, aeglaselt astub loom edasi, — ja on näha, et ta lohistab midagi enda järel, üht keha, üht inimkeha, kelle parem jalg veel ripub sadulas, rauaga lahtumatult seotud, kuna saabas suure hõbedase kannusega jaluse rõngast on libisenud.

Keha on elutu, surnud.

Juba kaks päeva lohistab hobune oma surnud isandat läbi vaikiva stepi.

Laip kannab stepiratsaniku riideid. Valge särk on südame kõrguselt katki ja verega määrdunud...

Samm-sammult liigub hobune, süües rohtu, edasi ja samm-sammult järgib talle surnud isand.

Stepp aga vaikib.

Nüüd tõstab hobune pea, kuulatab, norskab, ja paiskab õhku heleda, kõliseva hirnautuse, appihüüde, mis levib üle vaikiva stepi kaugele, käristab vaikuse, sunnib kuulatama.

Isa ja poeg otsivad sõpra, kes on jäänud kadunuks, — Kondor, vanake, ja tema poeg Mihály.

Lodix parim
kinga kreem

Valmistaja: A.-S. Sidol-Company, Tallinn.

Nad ratsutavad vaikselt. Päike kuumab ja nad on väsinud, nii ratsanikud kui loomadki. Stepp on suur — hiigla lai ja suur, siiski tuleb kadunud otsida. Aeglaselt traavivad loomad. Meeste silmad on vilkuvate kauguste silmitsemisest tuhmid ja väsinud.

Mihály täkk heidab pea kõrgele, võpatab, pöörab nina lääne. Teritatud kõrvul näib loom kuulavat.

Oo — tal on peenikesed kõrvad. Ta tunneb seda tasaselt kaikuvat hirnastust, mis kandus siia kaugest võsastikust. Ta tunneb mära, kellega on ratsutanud külg-külje kõrval pikki maa-alasid.

Ja Mihály kohkub oma unistustest. Mees vaatab oma looma, muutub tähelepanelikuks, kergitub jalustes ja vaatleb hoolikalt uut suunda, mida talle loom on näidanud.

„Isa...! Üks hobune... seal... üsna põõsastiku taga... Jumala eest, see on mära!“

Ta karjub need sõnad ja lendab kiirustatud galoppis uue eesmärgi poole. Kondor järgneb. Ta ei olnud vastanud. Ta silmad — need vana, kogenud stepiratsaniku kotkasilmad — olid juba näinud.

Seal seisab mära. Pea kõrges kuulatab ta talle hästi tuntud kabjalööke. Ta ei liiguta. Näib, nagu ta kardaks veel kaugemale lohistada oma isandat.

Mihály hüppab alla ja jookseb liikumatu keha juure. Samuti Kondor, kes vabastab kiiresti surnu jaluseist.

Kondor kummardub üle elutu keha. Ta ots on kortsus, silmis sünge sädelus. Mihály oigab. Ta ei suuda seda kõike mõista. Kondor aga, isa, tõstab lõpmata õrnalt stepi rohelistest rohust tarretunud pea, vabastab lingu ja ulatab selle pojale, avab särgi ja leiab, et kuul on tunginud tagantpoolt rindu.

„Peame viima ta kohe külla — hiljemalt homme ta peab olema maetud!“ ütleb ta tumedalt.

Surnu mähitakse meeste poolt hoolikalt suure hobusevaibasse, tõstetakse looma selga — ja jälle ratsutavad mehed, kuni nad kaheksa tunni pärast on saabunud külla.

On juba öö. Ringkonna eestseisja juures peatub Kondor ja sõnab sellele: „Toon siin Ladislause. Mõrtsukas on ta tapnud.“ Ta tuleb panna veel täna puusärki.“

Tund hiljem seisis väikeses kirikus suletud puusärk katafalgil, maetud lilledesse, mis olid kasvanud Sankt-Antoni küla aedades. Noormehed pidasid surnu juures aualvet, tüdrukud lugesid surnupalveid ja nutsid.

Üsna taga, kiriku pimedaimas nurgas, vana pihtitooli varjus, põlvitas tütarlaps, kelle pärast surnu siin lamas. Ta palvetas. Ta värises nii tugevasti, et ta pidi end kiriku vana müüri vastu nõjatama.

Kui Kondor ja Mihály jälle jõudsid vinnkaevu juure, oli seal ainult vana Saatan, kes kohmitses vaikselt

ja vimmas oma katelde kõrval, imedes piipu. Kaugemal seisis kolm karjast oma ratsudega. Kondor saatis need sõprade juure, kõigi karjaste — stepiratsanike — juure, kutsuma neid nõupidamisele kaevule.

Neli tundi hiljem olid kõik kohal. Nad olid tulnud kiirustades ja täitsid nüüd platsi oma norskavate, tamplevate hobustega. Ratsanikud istusid ringis ümber loitva tule, ümber vana, võimsa katla. Kondor vaikis, kuni kõik olid kohal, ja seletas siis täpselt, mis oli juhtunud. Kuuldus sajatusi ja vandeid, ja meeste peod tõmbusid ähvardavalt rusikasse.

„Ja nüüd, sõbrad, täidame stepikohut!“ lõpetas pühalikult vana ratsanik.

Räägiti selgesti ja tõsiselt. Kui öö laskus alla, oli kogu lai tasandik võitlusvalmis. Ükski hurtsik, tallund, kari ega koppel ei loobunud oma kohusest. Ükski võõras ei võinud siitpeale astuda stepi maakamarale, ilma et teda poleks valvatud, hinnatud, talle salaja järgitud.

Teisel päeval, hilisel pärastlõuna tunnil, nägi Orsló lõunast üht hobust rutates lähenevat. Loom oli katmata, väike poisike istus ta seljas, väike pruun rusikas aurava hobuse lakka surutud. Ratsanike juures ta peatus, hüppas alla ja karjus:

„Onu Kondor... nad istuvad meie juures hurtsikus... isa sidusid nad aia külge... oh... ja ema peab neile keetma...!“

Nõialöögiga muutus ratsanike ootav pilt. Rõhkem kui kakskümmend meest kargas sadulasse. Ja kuna kabjad raiusid kajades stepipinda, jutustas poisike, et neli meest näljastena ja kurnatutena olid saabunud hommikul üksikusse stepihurtsikusse. Isa nad olid ähvardanud relvaga ja sidunud siis kinni. Poisike ise oli viibinud hobustega vainul. Sealt ta oli kõike näinud, hiilunud maja juure ja nüüd olevat ta siin...

Kaks tundi galoppi!

Meestel aga olid parimad ratsud... Jälle oli viidevik, kui nad jõudsid maja lähedale. Neli hobust seisis veel siin, mehed lebasid hurtsikus ja magasid. Naise olid nad sulgenud kambri, mees rippus veel aia küljes.

Trumkó, Renka, Bandi, Orsló, Mihály, vana Kondor ja Barnabas rõhusid hurtsikusse sisse, teised ratsanikud nende järel.

Üks kaitses end, kuni Renka kuul tungis talle ajju.

Kralovski ja kaks ta kaaslast aga võeti elusalt kinni, seoti hobuste selga ja nüüd tõtati tormkiirelt tagasi vinnkaevu juure, kus oli stepi kohtupaik.

Öö lasus stepi kohal. Võimsalt loitis tuli ratsanike ringi keskel. Kõrval lebasid seotult kolm bandiiti.

Kondor tõusis üles. „Süüdistan,“ sõnas ta, „süüdistan Josef Kralovskit Ladislaus Spirka tapmises. Nõuan talle ja ta kaaslasile stepikohut!“

Siis ta istus.

Ratsanikud tõusid üles. Paremas käes hoidsid nad mõõku. Vana Barnabas rääkis: „Kondor, stepikohus olgu neile määratud, hääletan mõrtsuka surma poolt, tema kaaslaste surma poolt!“

Ja ta viskas oma mõõga ringi keskele.

Ragisedes lendasid ratsanike mõõgad hunnikusse. Nad tõstsid tühja parema käe üles — see oli otsustatud.

Barnabas, vanake, jatkas: „Täna teid, sõbrad. Nõuan kuuli kummalegi röövlikaaslasele, Kralovskile aga nõõri!“

Ratsanike parem käsi lendas üles.

„Hea!“ ütles Barnabas, „Trumko, Bandi, Orsló... viige mõlemad röövlikaaslased vana karika juure... Seadke end valmis!“

Mehed kiunusid ja anusid elu, aga nad viidi ära. Ratsanikud istusid jälle — nad ootasid.

„Andke mulle piibu!“ palus Josef Kralovski. „Ma pole kaks päeva enam suitsetanud.“

Saatan tõusis üles. Ta leidis palve arusaadava olevat. Läks juure, tõmbas mõrtsukal väikese, pika varrega piibu vöö vahelt, toppis selle hoolikalt täis, süütas hõõgivate sütega ja pistis mehele hambusse.

Seal, kaevu varjus, tõusid kerged pilved öise taeva

poole ja väike, punaselt hõõguv punkt näitas põleva piibu asukohta.

Vahepeal oli Mihály kaevuvinna korraldanud valmis. Pikema vinna otsa külge sidus ta rihma, mille teise otsa ta põimis bandiidi kaela ümber...

Kaks pauku kajasid tumedalt läbi öö.

Siis oli jälle vaikne.

Ja siis sündis, et Josef Kralovski sülitas piibu oma hambust ja hakkas laulma...

... Laulu, väikest laulu, oma südame-laulu.

Laulu Marosjõe aeglaselt liuglevaist laineist.

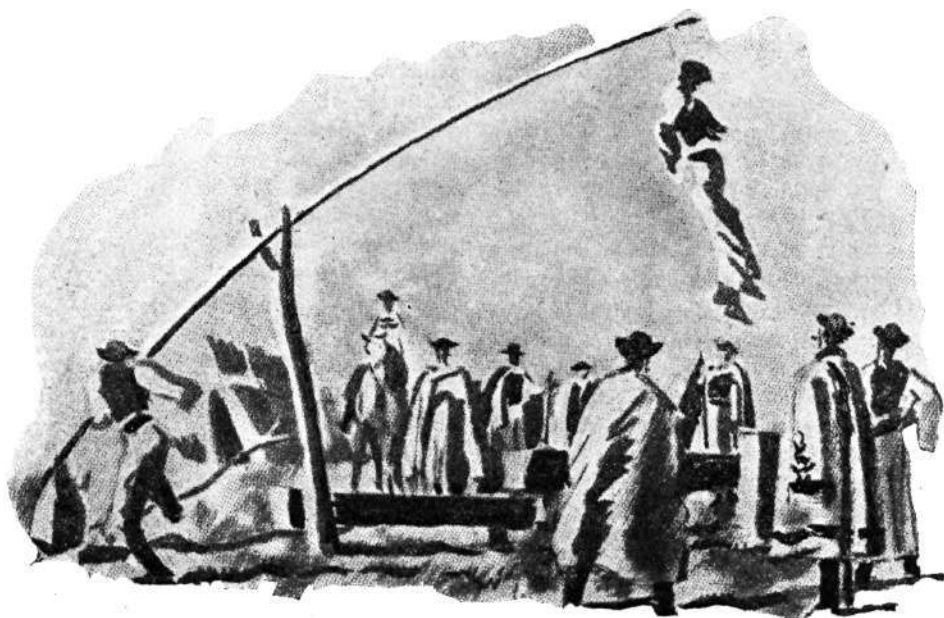
Hää! tõusis kõrgele, hää! imeline, pehme, unistav, jõuline ja mehine. See leinas kadunud õndsust, kaebas häda ja leina, see kisendas oma mina igavest needust öise stepi hämarusse.

Tardunult kuulatasid ratsanikud.

Kuni Mihály, kelle kujutlusse tõusis tema südame-sõbra purustatud, rohus lohisev pea, kargas esile ja andis tõuke vinnale, mis kargas välkkiirelt üles.

Laul katkes ja Kralovski rippus õhus, — tantslevate leekide vahelduvais varjudes.

Vaikselt seisid ratsanikud, vaikselt stepp. Elavate hinges aga väreleb igivana palve... teadvuslik, alateadvuslik, teine kummastki, palve — unustuda ja võita pärisrahu, hingerahu.

Shanghai — Kauge-Ida Pariisi omakaitse organi- satsioonist

Kirjutanud HEINO KARI.
(„Hakkapeliitta“ järgi.)

©

*Vasakul: Shanghai kaitseliidu
mehi.*

Shanghai — Kauge-Ida Pariis —, nüüdisaja tõeline paabelitorn, on välismaalaste tähtsaima kauba- ja asustuskeskusena Taevariigis — kõike muud kui sobiv paik demobiliseerimiskõnedele. Kui tihti see juba oleks riisunud paljaks ja hävitatud, kui see ikka kõige sobivamal ja nõudlikumal silmapilgul poleks aukartustäratavalt ja ähvardavalt suutnud suunata oma kuulipildujaid ja suurtükke vastu riisumistahtelisi väesalku. Paljudel välisriikidel on Shanghais oma alatised väeosad, siiski tähtsaima osa Shanghai kaitsele pärib selle oma kaitseliit — Shanghai Volunteer Corps.

Meeskonna poolest on see organisatsioon kahtlemata rahvusvahelisemaid kogu maailmas ja vaevalt suudab selles Prantsuse võõrleegioni temaga võistelda. See asutati juba palju aastakümneid tagasi, et linna välismaalaste vastu kaitsta, ja ta on pidanud siitpeale seisma sageli valmis nii välis- kui seespoolt ähvardavate vaenlaste tagasitõrjumiseks.

S. V. C. ridadesse sattunud suguvendade soomlaste juhtumustest kõneldakse meile mõningaid üksikasju, millest märgime siia järgmist:

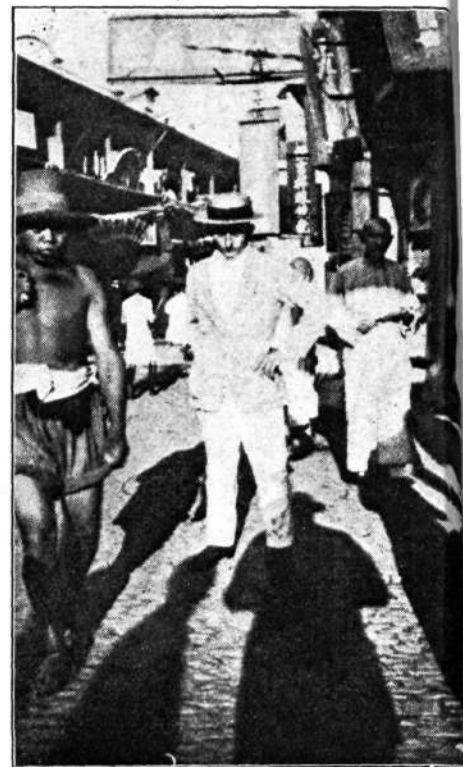
Mägisuurtükipatareis oli omal ajal kaks soomlast, — tõelised maailmahulgused küll, aga muidu kõigiti laitmatud ja kartmatud suurtükimehed. Ainus, mis neist patarei juhatusel ehk ei meeldinud, oli nende suhtumine mõnesse mehesse, kes oma kõrkuse ja kõikteadva teadmatusega andsid põhjust mitmeile väikesetele tülidele ja kokkupõrgetele. Neist üks ja kõige pahem oli keegi „leitnant“, kes ütles end omal maal olevat olnud tegevaks suurtükiväe leitnandiks, nüüd aga teenis tavalise reamehena nimetatud suurtükipatareis Shanghais.

Patarei suurtükid, mis olid maailmasõjas olnud tarvitusel, olid Shanghais veel hoopis proovimata, mistõttu leidis peaaegu üldise poolehoidu ettepanek, mis patareiüleml korral harjutuste lõpul tegi, nimelt minna järgmisel pühapäeval laskeharjutustele suurtükikidega, kuna hiinlased olid annud loa sooritada laskmist Woo-

sungi rannapatarei lähedal olevalt niidult, kust võidi sihtida merel selleks otstarbeks paigutatud sihtmärke.

Harjutuste lõpul kogunes kogu patarei ja tekkis äge sõnavõtt ebaõigest ja õigest sihtimisest, tule juhtimisest jne. Kõige käratsevama vaidlejana esines eelmainitud leitnant. Siiski oldi kaunis üksmeelel, kuna leitnant hakkas seletades väitma soomlaste nõrka suurtükke tundmist. Seletused võeti naerunäol vastu, ja alles mõni silmapilk hiljem andis üks soomlasest, Asko nimi, leitnandi jutu peale parajad sõnad, mis tekitas õige suure jagina meeste seas. Soomlased aga töötasid laskmisel tegelikult tõestada soome suurtükiväljaõppe paremust teiste kõrval.

Pühapäeva hommikul oli kogu patarei jõudnud juba kella 10-ks koguneda samale laskeplatsile, ja sihtimine võis alata. Sihtmärke oli neli, mis olid ankrus umbes 2½—3 km kaugusel merel. Kaks neist oli haubitsapatarei, kaks mägisuurtükipatarei jaoks. Alul lasti määruste kohaselt märkide ümbrusse. Lõpuks siiski anti käsk sihtida märke endid. Esimese suurtüki

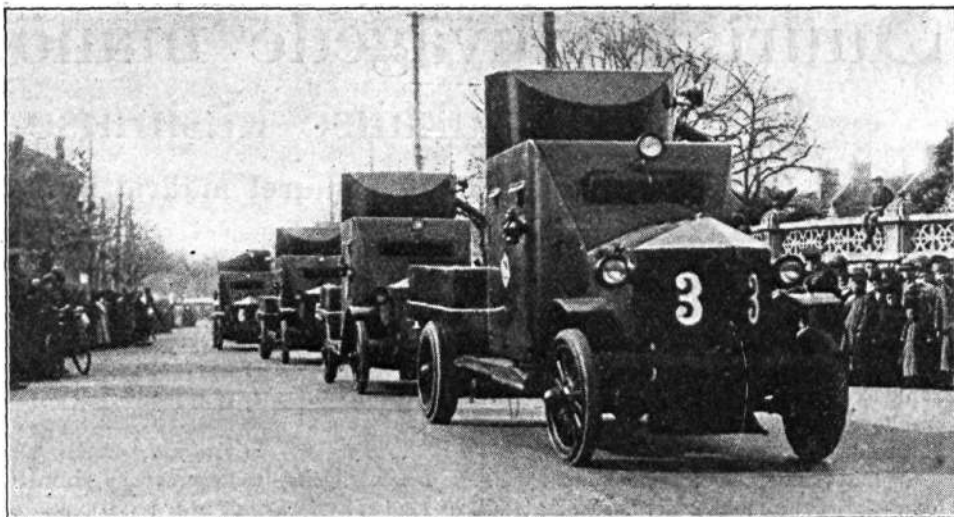

Soome suguvend Shanghais Hiina linnaosas.

süundaja oli leinant, teise suundaja Asko ja laskja Janne. Esimese granaadi laskis iga suurtükk mööda, aga teisega tabas „soome“ suurtükk otsejoores pihta, misjärel Asko pöördus oma masinal ümber ja sõnas: „See on see halb soome suurtükiväljaõpe, mis võidab idamaa olümpiasigi!“ Need sõnad tähendasid halba mõju leitnandile, kes ei ilmunud laskmise lõpuolengulegi pärast harjutusi. Viimasel võitsid soomlased rammukatsumisel kogu patarei muu meeskonna, sel puhul sõnas ameeriklane imestavalt: „Küll need neetud finnid lasevad ja väänavad, tõukavad ja heidavad ja võidavad — mujalgi kui olümpiavõistlustel.“

S. V. C. kuulipildujate kompaniisse oli kõigil teistel peale ameeriklaste ja brittide väga raske pääseda. Saabus siiski kord keegi soomlane kompanii veltveebli jutule ja teatas, et ta on otsustanud pakkuda oma oskust ja võimeid just kuulipildujate kompaniile.

Veltveebel Mollison'i — endine kanada k.-kompanii ülem maailmasõjas — ning soomlase vahel tekkis umbes järgmine vestlus:

Shanghai kaitseliidu soomusautode rivi paraadil.

„Ei siia kompaniisse pääse iga mammapoeg, vaid see olgu juba erikaliibriga mees.“

„No missugustkaliibrit siis siin nõutakse?“

„Masinpüssi peab tundma nagu bolševismi hädaohtu, lahti- ja kinnisilmi, purjus- ja selgepäi.“

„Küllap tuntaksegi kas või kurdid ja piimedana!“

„Ära asjata kerkle, küll sind kohe näeb.“

Raske Vickers toodi sisse ja Tuomaanpoika pidi seda proovima. Kuidas siis! Tuomaanpoika tegi töö seatud ajal ja veel ennegi. Peaaegu sama oli takt lahti- kui ka kinnisilmi. Sama jutt Lewis'il ja Colt'il. Siis ei saanud kanadlane enam muud kui küsida:

„Mis põrgus te seal põhjanaba ääres jääs ja lumes õpite sedalaadi värke tarvitama?“

„Seal neid just vajataksegi punarebaste ja jääkarude kimbutajaks ja kuna meil on aastas tervelt 6 kuud kottpimedat, peame õppima neid asju juba puutudes tundma.“

Tuomaanpoika võeti sedamaid vastu ja küllap ta osutuski kõrgemat klassi kuulipilduriks.

Kord esitas S. V. C. ülem sadamas oleva inglise ristleja pealikule, et pandaks toime lahingharjutus Shanghai kaitseliidu ja ristleja meeskonna vahel. Nii otsustatigi ja määratud päeval läks S. V. C. linnast välja laagrisse. Sadama lähedal olevate kontorite aknaist pidasid S. V. C. meeste tuttavad silmas liikumist ristlejal, et sellest kohe meeste maaletuleku alguses laagri teatada. Ei möödunud palju aega, kui laeva veeres ootavaile paatidele hakkas laskuma varustatud sinimütse, kes, sadamasse saabunud, võtsid kohe suuna laagri poole. Aknaist vaatajaile jäi siiski nägemata ristleja teiselt poolt hiljem teele asunud märgatavalt suurem salk, kes läkski hoopis teist teed kohale.

Esimesena saabunud osa jõudis oma vastaste juure ja võitlus algas. Merivägi kannatas siiski hiigla kaotust ja kui nad olid löödud lõplikult laiali, asusid võitjad puhkama ja karastama keha, puhudes oma vägitöödest. Äkki kuulus laskmist ja pea olid S. V. C. mehed ühes oma toidutagavaradega võimsa sinimütside väeosa poolt täieliselt piiratud. Meripöegadesse ei mõjunud mingisugused seletused võitluse lõpust, ei muud kui välja — lähedasele riisipõllule, sel ajal, kui uued võitjad tühjendasid laagri rikkaliku tagavara hambusse, röövisid moonatagavara ja lahkusid niisama kiiresti, nagu olid tulnudki. Võib arvata, missugune hammaste kiristus sellele järgnes! Meripojad küll trööstisid pärast, kõneldes sõjaõnne vaheldumisest ja kiites laagri ja moonatagavara headust, aga ei loobunud juba saagist. Ei paranenud ka meeoleolu kuigi suuresti, kui keegi ameeriklasist hiljem tähendas: „Oleksid need pergeli soomlasedki vähemalt olnud kaasas, laager oleks ehk olnud päästetud, aga needki ei näe mujal, kui tõsitapluses!“

Sõjamälestusmärk Shanghais.

Suuri lennuvägede manöövreid õhukaitse küsimuse lahendamiseks

Õhukaitse edukus on suurel määral kodanike kaasabist.

Käesoleval suvel korraldavad mitmed suurriigid laiaulatuslikke lennuvägede manöövreid, otsides uusi õpiseid õhukaitse küsimuse lahendamiseks.

Mai alul katsetasid prantslased Touloni kaitseorganisatsiooni. Linna ja sadamat käisid pommitamas rohkearvulised „vaenlase“ eskadrillid, kellede vastu omakord asetati võitlusse hävitajad lennukid ja zenit-patareid.

Mai teisel poolel koondasid P.-A. Ühendriigid New-Yorgi juure 672 lennumasinat, ühes 1731 ohvitseri ja sõduriga. „Sõja“ puhkedes võeti ette rida pommitusretki Hartfordile, Newhavenile, Bostonile, Portlandile, Atlantic Cityle, Philadelphiale, Washingtonile, Baltimorele ja teistele linnadele.

20.—23. juulini pidas Briti lennuvägi kahepoolseid harjutusi Londoni ja selle ümbruskonna kohal, et jõuda selgusele, kuidas see mitme miljoni elanikuga linn on kindlustatud õhust ähvardada võivate kallaletungide vastu.

Augustikuus leiavad aset esimesed suurejoonelised õhuanõõvrid Itaalias, kus asetatakse tegevusse ümmarguselt 600 aparaati, s. t. kõik hävitajad ja pommitajad, mis seal enesest moodustavad iseseisva õhuanõõvri. Nende manöövrite kestvuseks alarveeritakse vastava rajooni vabatahtlik õhukaitse miilits ja kutsutakse teenistusse ka rohke arvul reservohvitserid.

Kuna välismaa ajakirjanduses seni üksikasjalisemaid kirjeldusi on ilmunud vaid äsja möödunud Briti õhuanõõvrite kohta, siis peatume siinkohal nende juures veidi pikemalt.

1928. aastal viimati Londoni kohal korraldatud suured lennuväe manöövrid näitasid, et see hiiglalinn õhust ähvardada võivate kallaletungide vastu on niisama hästi kui kaitseta. Saadud õpiste kohaselt hakkasid inglased kohe korraldama otstarbekohasemat kaitseorganisatsiooni ja otsima mõjuvamaid kaitseabinõusid. Loodi üle kogu maa tihe võrk kuulamis- ja vaatlusposte, et nende abil kaitset aegsasti informeerida vastase pommitusjõudude liginemisest; püüti hävitajate juures saavutada ikka suuremat ja suuremat kiirust, et avastatud vastane enne Londoni kohale jõudmist purustada või sundida pöörduma tagasi, jne.

Kuni viimase ajani püsis pommitajate kiirus enam-vähem võrdsena hävitajate omale. Läänud aasta manöövritel olid viimased seetõttu sunnitud üldiselt loobuma vastase pommitajate püüdmisest õhus ning otsima võimalusi nende hävitamiseks lennuväljadel ja angaarides.

Hiljuti said nüüd aga valmis esimesed uued Fury-tüübilised hävitajad, milliseil horisontaal-kiirust on juba üle 300 km. tunnis, nii et nad ka kõige paremaist pommitajaist on umbes 60 km. võrra kiiremad. Nende

n. n. püüdehävitajate (interceptor fighters) abil loodetakse Londoni julgeolekule luua senisest tunduvalt tugevam kindlustus.

Üks Fury'dega varustatud eskadrill võttis juba osa ka möödunud õhuanõõvrist, kus kallaletungija sinise poole 10 pommituseskadrilli vastu võitlemiseks kaitset (punasel poolel) üldse oli kasutada 12 eskadrilli hävitajaid. Maapealseist kaitseorganidest oli asetatud tegevusse kolm helgiheitjate gruppi ja kolm helgiheitjate pataljoni. Manöövrite kestvuseks olid alarveeritud ka kõik vaatlus- ja kuulamispostid saarestiku kaguosas.

20. juulil kell 1800, „sõjategevuse“ alates, asus kagu poolt Londonit ründama kaks eskadrilli kõige kiiremaid, Hart-tüübilisi pommitajaid, kes lendasid suurel kõrgusel ja kumbki omaette teejoonel. Olles pilvedest varjatud, jäid nad kogu aeg vaatelejaile nägematuks; ainult kuulamispostide abil oli aga raske teha kindlaks, kas on tegemist kahe või ühe ja sama eskadrilliga.

Kui üks „vaenlase“ eskadrill raske ilmastiku tõttu ise pöördus tagasi ja teine kaitse hävitajate poolt kisti õhulahingusse, asusid oma rünnakut teostama siniste uued eskadrillid, ühed kirdest ja teised idast. Nii pidi siis London end kaitsma korraga kolmes suunas. Kaitsestaabi tegevust oma hävituseskadrillide juhtimisel hõlbustasid suurel määral kohalikud kuulamis- ja vaatluspunktid. Neilt saadavate teadete põhjal selgitas ja arvestas staap kiiresti välja vastase eskadrillide lennuuuna, kõrguse ja kiiruse, ning tegi nende andmete põhjal oma hävitajaile vastavad korraldused.

Pimeduse tulekul astus tegevusse neli eskadrilli õisi pommitajaid, kasutades Londonile liginemiseks kolme erisuunda. Kuna eskadrillid iga oma masina täiesti iseseisvalt välja saatsid, andes neile vaid ühise lõppeesmärgi, siis saabus 2½ tunni jooksul kuulamispostidelt kaitse staapi vahetpidamatult teateid teadete järele, nii et nende „dešifreerimine“ muutus peaaegu võimatuks. Säärases olukorras jäi kaitse staabil üle selgitada vastase kavatsusi ainult oma ligemate vaatlajate ja patrullimiseks õhku saadetavate hävitajate abil.

Järgmine päev oli ilmastiku mõttes sinisele poolele eriti soodus, mistõttu tal oma pommitusretkeist ümmarguselt 50% õnnestus läbi viia täielise eduga. „Times“ kirjasaatja jutustab, kuidas üks pommitajate eskadrill 8000—12.000 jala kõrguste pilvede varjul teda allpool pilvi varitsevaist hävitajaist üle lennanud ja alles oma sihtpunkti kohale jõudes selle pommitamiseks kiiresti alla laskunud.

Üks teine pommitajate eskadrill manöövreerinud õhus, hoidudes lahingust, kuni teda püüdma saadetud hävitajad, bensini tagavara lõppedes, olid sunnitud

maanduma, et siis juba takistamatult jätkata lendu Londoni suunas.

Fury püüdehävitatate eskadrill, mis oli asetatud üsna lõunaranniku lähedusse ja pidi valvama laialdast piirkonda, ei suutnud kaugeltki täita tema pandud lootusi. Olgugi et ta teated sinise poole pommitajate rannaliini kohale ilmumisest harilikult kolme minuti jooksul kätte sai ja startimiseks ning lahingkõrgusele (15.000 jalga) tõusmiseks ei vajanud üle 9 minuti, ei suutnud ta „vaenlasele“ ometi enam järele jõuda, kuna see 12 minutiga ümmarguselt 30 miili (ligi 50 km.) Londoni suunas oli edasi lennanud. Ja Hart'ide sarnased pommitajad vajavad rannaliinilt Londoni lendamiseks üldse vaid 20 minutit.

„Times'i“ kirjasatja väidab, et kui püüdehävitatad oleksid olnud asetatud poolele teele ranna ja Londoni vahele ja ka praegusest tihedamini, siis nad ka nende peale pandud ülesandeid oleksid võinud täita märksa suurema eduga.

Mis puutub pommitajaisse, siis püüdsid need ikka hoiduda Fury'dega kohtumast, kasutades selleks mitmesuguseid „sõjakavalusi“. Näide: : Üks Hart-tüübiliste pommitajate eskadrill pidi rannaliinist võrdlemisi madalalt üle lendama 10 km. kaugusel Fury'de lennuväljast. Kaks minutit enne nende jõudmist rannaliini kohale teatati lennust Fury'dele. 1 minuti ja 40 sekundi jooksul olid viimased õhus. Hart'id, neid nähes, pöördusid otsekohe tagasi; tõusid siis 15.000 jala kõrgusele ja lendasid teist teed uuesti Londoni poole. Vahepeal olid Fury'd endid sidunud ühe teise, 20 miili

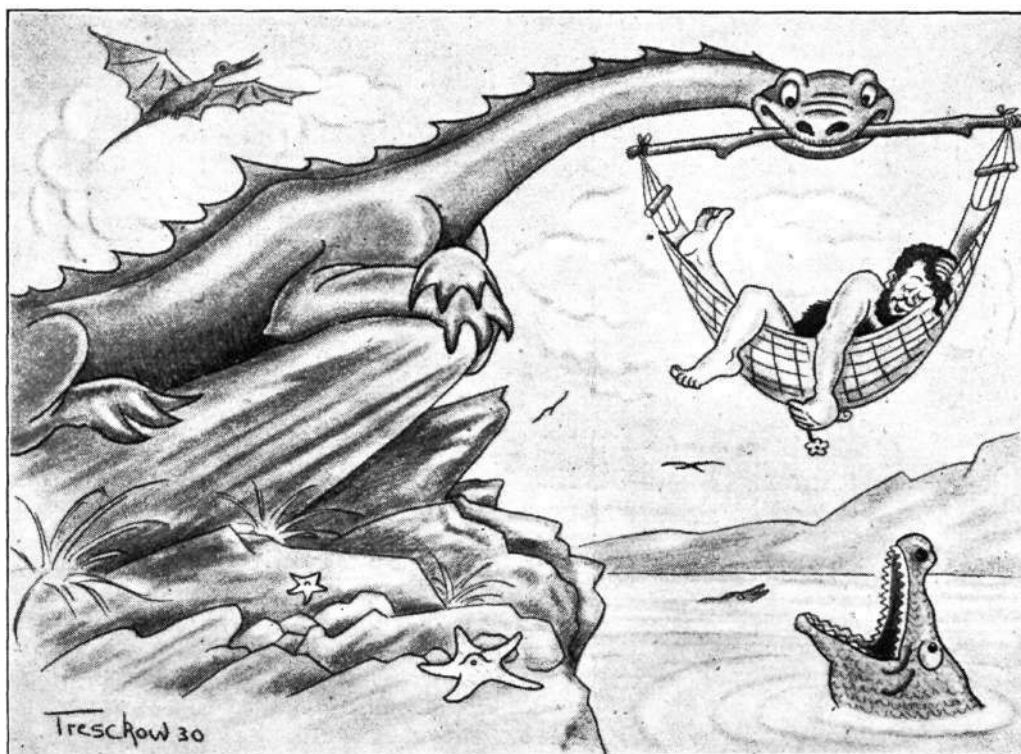
lääne pool rannaliinist ülelennanud Hart'ide eskadrilliga, nii et esimene juba takistamatult oma rünnaku võis teostada.

Kui manöövrid 23. juulil kell 0900 lõpetati, siis selgus vahekohtunike aruandeist, et Londoni ja selle ligiduses oleva nelja lennuvälja peale oli visatud 54 tonni tugevajõulisi lõhkepomme ja 1¼ tonni süütepomme. Päevaseist retkeist olid kaitsevõrgu läbistanud 24, ja pimeduse kattel olid oma ülesande suutnud täita 68 üksiklennukit. Hävitajail õnnestunud takistada 20 päevast retke ja 39 öist retke, osalt teel sihtpunktidele, osalt koju tagasi lennul. Õhulahinguis kantud kaotused hinnati: sinisel poolel 84 pommitajat ja punasel poolel 69 hävitajat.

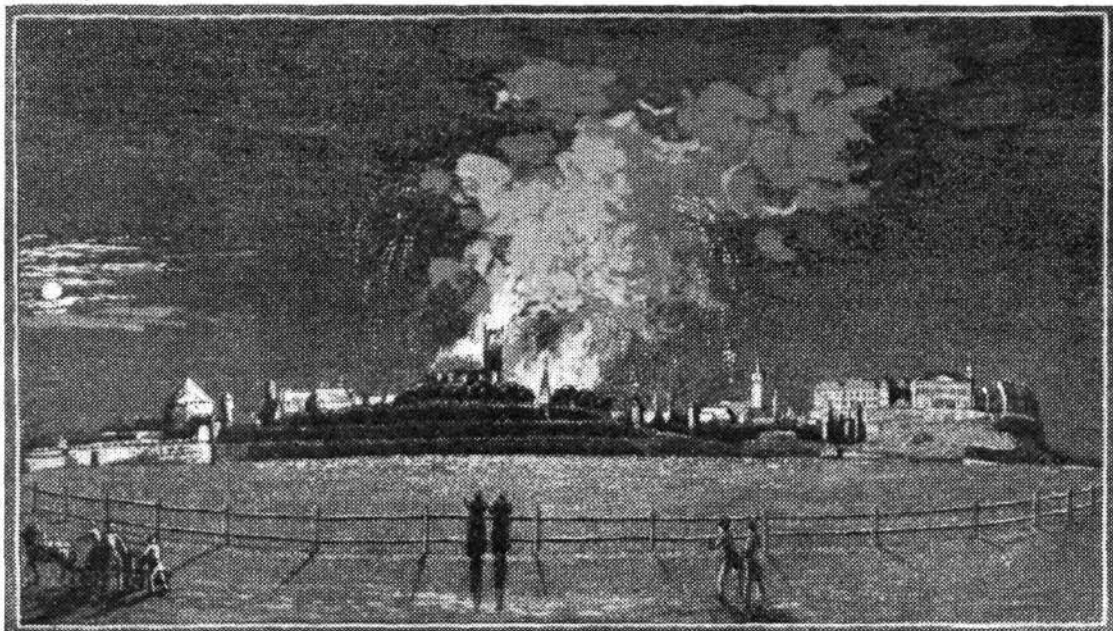
Kõik need tulemused näitasid, et Londoni kaitseorganisatsioon viimase kolme aasta jooksul on muutunud tunduvalt tugevamaks; saadud uute õpiste kohaselt võiakse seda veelgi täiendada.

Manöövri juhatus avaldas erilist tänu maapealsele vaateleajale, kel kaitseorganisatsioonis oli täita väga tähtis osa. Koosnedes vastavalt ettevalmistatud vabatahtlikest, kelledest enamik oli seotud oma igapäevase hariliku tööga, olid vaatluspostid siiski tegevuses nii päeval kui ka öösel. Neilt nende kasutamisel oleva telefonivõrgu abil vastase pommituseskadrillide liikumisest saadud andmed märgiti kaitse staabis poole minuti jooksul kaardile, ja kolm minutit pärast pommitajate rannaliini kohale jõudmist olid ka hävituseskadrillidele antud tarvilised korraldused.

Joter.

Kiviaja dressuuri imed.

Oleviste kiriku põlemine 15. ja 16. juulil 1820. a.

AJALUGU JA LEGENDE OLEVISTE KIRIKUST

Välgü läbi sai kuulus Oleviste kirik kogu maal üldiseks kõneaineks. Kolm päeva imbitses tuli tornitipus, andes meie tuletõrjele halva atestatsiooni kõrgete ehitiste kustutamise vilumatuse. Oieti ei saagi neil olla sellist vilumust, sest Oleviste torn on meil ainuke ja see põles viimati üle saja aasta tagasi.

Oleviste kirik on lahutamata osa Vanast Tallinnast. Tema ajalugu on sama vana kui linnalgi. Ühelgi vana gravüüri või maalil Vanast Tallinnast ei puudu Oleviste torn. Praegugi ei ole vaade Tallinnast ilma sihvaka tornita täielik. Torni tundsid omal ajal kõigi maade meremehed, kuna see oli meremärgiks Tallinna sadamasse sõitvatele laevadele. Paljude Tallinna saabuvate huvireisijate esimeseks vaatlusesemeks on Oleviste kirik.

Täpsed ajaloolised andmed Oleviste kiriku ehitamise kohta puuduvad. Vanades allikates nimetatakse Oleviste kiriku nime esimest korda 1267. aastal. Kirik on ehitatud Daani valitsuse päevil ja saanud nime arvatavasti 1030. a. surnud Norra kuninga Püha Olaus järel. Olaus oli esimene Norra kuningaist, kes vastu võttis ristiusu ja seetõttu ka pühaks kuulutati.

Kõrge torn kirikule ehitati 15. sajandi keskpaigal. Torni kõrgus olnud siis 504 Rheinimaa jalga või 84 sülda. Senise eluea kestes tabas välgü torni 9 korda. Peale esimest tulekahju ehitatud tules hävinenud torn oli madalam — 444 Rheinimaa jalga ehk 74 sülda.

Üksikasjaline kirjeldus torni põlemise kohta on säilinud 17. sajandist. Ööl vastu 29. juunit 1625. aastal

läinud üle Tallinna raske vihmavaling äikesega. Pikse raksatused olnud kohutavad ja üks neist tabanud Oleviste kiriku torni. Vaatamata rängale saajule seisis torn varsti üleni leekides. Kuna tuli algas torni jalast, oli kahe tunniga torn täielikult hävitatud. Sädemeid ja tuletukke kandis torm laiali ka kiriku ümbruses asuvatele majadele. Nendest põlesid maha üheksa, kuna neljaskümmes süttinud majas suudeti tulele piir panna. Läbi katuse langesid torni palgid kiriku sisemusse, süüdates seal oreli, altari ja puusisesead. Selle tulekahju ajal hävines kirikus rohkesti väärtuslikke seinamaale. Suures kuumuses sulasid ka kiriku kellad. Lõpuks katkestas tule pidutsemise ränk vihm.

Kirik suudeti selle tulekahju järel jumalateenistusteks korda seada kolme aasta jooksul, kuid täbaram oli lugu torniga. Kuigi Tallinn oli sel ajal kaubalinnana väga jõukas, ei saadud torni enne 25 aastat valmis ehitada. Endisest madalam torn sai valmis 1651. aastal. Torni tippu asetati kuul, millesse mahtus 5 tonni vilja. Kuuli peale asetati ilutsema kukk, nagu oli sel ajal moes. 1775. aastal, kui kiriku nurgatorne remonteeriti, leiti ühe väikese torni kuplist dokumente, milles edasi anti 1625. aasta tulekahju täpne kirjeldus.

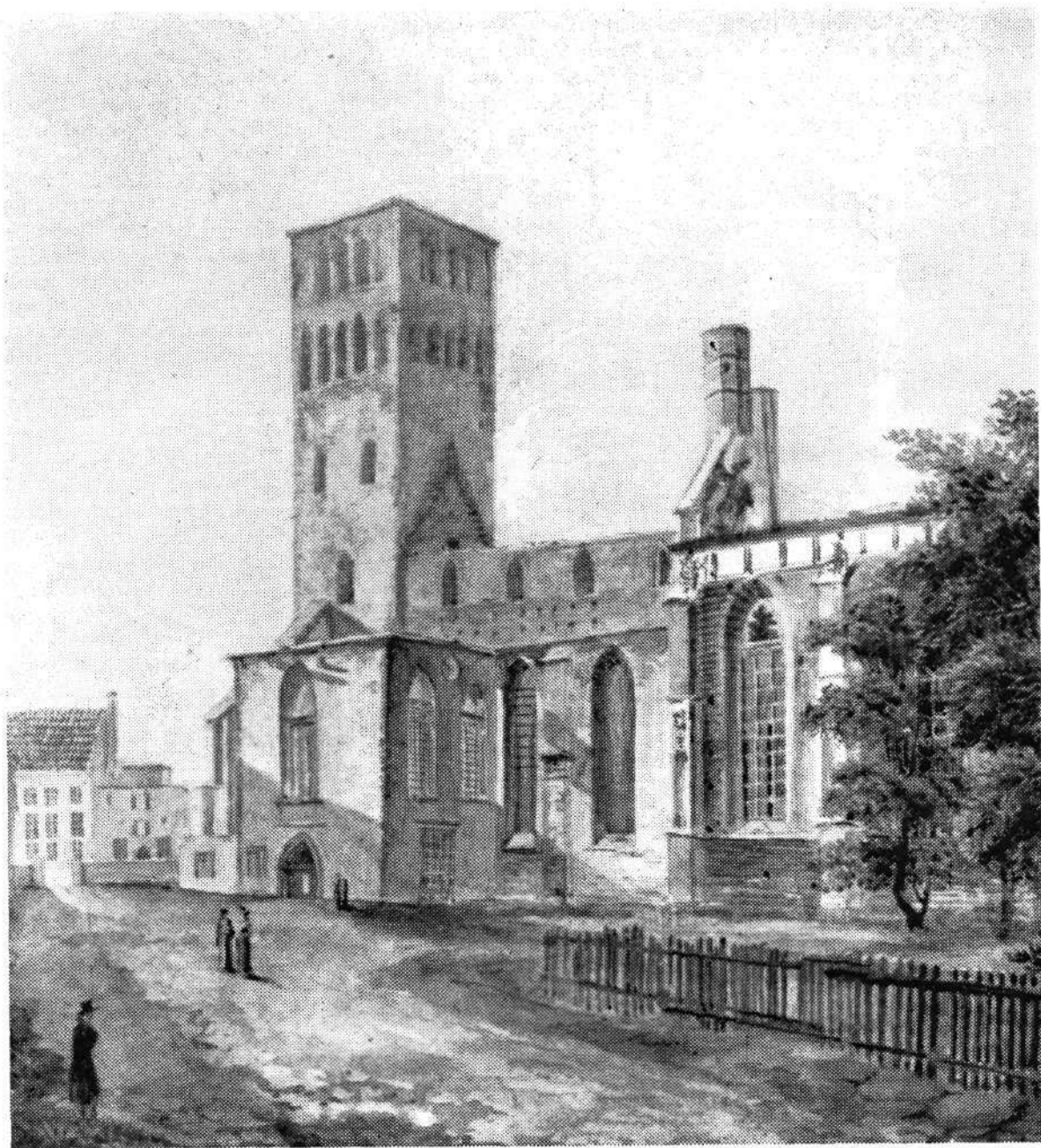
Ligi 200 aastat hiljem tabas kirikut veel rängem õnnetus. 16. juuni ööl 1820. aastal tabas jällegi välgü kirikut. Seekord tabas pikne läänepoolset nurgatorni. Säilinud dokumentides linna arhiivis kõneldakse, et väike torn põlenud küünlana. Tehakse etteheiteid ka tuletõrjujatele ning kustutajatele. Ilm olnud vaikne ja ru-

tulise teotsemise juures oleks kahtlemata suudetud tuli läänetornis kustutada, kuid enne seda lasti süttida suur torn. Hiigelehitus pidas tulele vastu kõigest 4 tundi ja langes siis rusudeks kokku. Tornist levis tuli kiriku katusele ja sealt kiriku sisse. Mõne tunniga oli kirik muutunud rusudeks. Torni puosa langes alla üle Laia uulitsa asuvatele kirikumajadele, mis maani maha põlesid. Praegu asub endiste kirikumajade kohal ETK maja. Sellest tulekahjust on säilinud veel maalikunstnik Hav'lt ajalooline pilt.

Kiriku ülesehitamiseks hakkas Oleviste kogudus andeid koguma. 1825. aastal külastas Tallinna vähe

enne surma keiser Aleksander I. Isevalitseja võttis Oleviste kirikut tabanud õnnetuse südamesse, kuna kohalikud sakslased oskasid talle kindlaks teha kiriku ajaloolise väärtuse ja selle ülesehitamise tarviduse. Aleksander lubas kiriku ülesehitamise toetamiseks 600 tuhat paberrubla, kuid ta suri enne oma lubaduse teostamist. Seda tuletati meele järgnevale keisrile, Nikolai esimesele. Oma eelkäija lubaduse teostamiseks määras Nikolai Oleviste kirikule 500 tuhat kuld-rubla. See raha makseti kogudusele välja kuue aasta jooksul.

Nikolai ei annud raha siiski ilma tingimusteta.

Oleviste kirik 100 aasta eest.

Ta nõudis, et kirik tuleb ehitada täpselt samasuguseks kui enne põlemist ja kuke asemele peab tipumunale asetatama rist. Ehitustööde juhatajaks määras keiser inseneriväe polkovniku, pärastise kindrali von F e l d m a n n i. 1832. aastal sai kirik juba vaskkatuse alla, kuid torni ehitustööd kestsid veel edasi. Mõned aastad hiljem valmis ka torn niisugusena nagu teda praegu näeme. Vaskplekiga kaetud kaheksakandiline sihvakas piramiid tervitas rõõmsalt tema kohal levivat päikesesina. Nikolai I käis kaks korda isiklikult Tallinnas kiriku ehitustööd jälgimas. See sündis 1832. ja 1833. aastal. Keiser annetas siis veel kiriku sisemisteks kaunistustöödeks, uue altari ja oreli muretsemiseks täiendavalt 220 tuhat rubla. Torni tippu asetatud kulutatud muna ja rist valmistati Peterburis. Muna läbimõõt, mida praegu varitseb allalangemise oht, on 3 jalga 9 tolli, kuna risti pikkus on mõned tollid alla 2 sülla. Kiriku õnnistamine sündis täpselt 20. tulekahju aastapäeval, 16. juunil 1840. a. Sellest ajast peale võisid Oleviste koguduse liikmed jälle oma jumalakoda tarvitada, kuna vahepeal oli kogudus vaimulikeks talituseks kasutanud Suure Gildi, praeguse Börsi, saali.

Praegu on Oleviste torni kõrgus vähe üle 130 meetri, kuid omal ajal olnud torn kõrgemaks ehituseks terves maailmas, ületades kõrguse poolest isegi kuulsa Peetri kiriku Roomas 16 jalaga. Kuid praegugi on Oleviste torn üheks kõrgemaks ehituseks Euroopas.

Nagu see on loomulik ajalooliselt kuulsa ehituse juures, liigub Oleviste kiriku kohta rahva suus mitmesuguseid jutte ja legende. Üks säärastest käib kiriku ehitamise kohta. Vanajutt pajatab, et Oleviste kirikuga tahtnud Tallinna kodanikud püstitada ehituskunsti imeteost, mis kõik teised ületaks kõrguselt terves maailmas. Torn pidi saama võõrsilt saabuvale laevnikele teenäitajaks Tallinna sissesõidul. Kõrge torn pidi paistma kaugele merele, et ükski laev Tallinnas käimata mööda ei sõidaks. Kuna Tallinnas pole säärast ehitusmeistrit leidunud, kes nii kõrge ehituse püstitamise oleks endale võtnud, kutsuti see väljast. Kaugelt võõrsilt tulnud ehitusmeister pole suutnud torni valmis ehitada, kuna ta pooleli olevast tornist alla kukkunud ja surnud. Samane saatus saanud osaks kuuele järgnevale ehitusmeistrile. Kiriku ehituse töid pole seepeale enam juletud jätkata. Arvatud, et asja takistajaks on vanakuri ise, kellele hingesse ei mahu säärase kõrge torni ehitus, mis laevnikele kaugel merel

silma paistaks ja seega mereõnnetusi ära hoiaks. Ehitus seisnud seitse aastat. Kuigi järjest torni ehituse töötasu suurendatud, ei leidunud enam meistrit, kes oleks usaldanud oma elu kaalule panna. Viimaks tulnud Olev ja võtnud kiriku ehitamise enda peale. Sel päeval, kui ta asetaskuke torni tippu, pidi linn maksma temale 1000 kulddukatit. Töö edenenud Olevi käes uskumatu kiirusega. Ei kestnud kaua, kui Olev võis asuda viimase naela sisselöömisele. Kuid äkki tabanud Olevit peapööritus ja ta kukkunud tornitipust alla. Meistri keha purunenud ja tema suust hüpanud välja konn ja madu. Olevi jäänused maetud samasse kohta, kus ta surma leidis. Hauale pandud märgiks kivi, millele raiutud konna ja mao kujutus. Silmapilgul, kui Olev surma saanud, kuulnud lähedal seisjad väikese punases mantlis mehe suust kuritahtlikku naerulaginat. Naerjat meest oli varemalt sageli Olevi seltsis nähtud. Kõik tundemärgid kõnelesid selle poolt, et Olev seisid ühenduses kuradiga. Meistri lesk maksnud töötasu linnale tagasi, sest mehe hinge hinnaga saadud rahast pole ta endale ega lastele head lootnud. Teise variatsiooni järele on Olevi surm veidi teistsugune. Olev võtnud kiriku ehitamise endale selle tingimusega, et keegi ei tohi tema nime teada saada. Päeval, kui torn juba olnud valmis saamas, saanud keegi meistri nime teada ja hõiganud teda alt. Olev ehmatanud sellest niivõrd, et kukkunud tornist alla surnuks. Olevipoega-hoonetarka tunneb ka meie rahvaeupos Kalev.

Leidub veel teisigi ebausuga põimitud legende Oleviste kirikust, mis vastavad sellele ajale, mil kirik mitmel korral ehitati. Oleviste koguduse liikmete seas on levinud jutt, et pärast 1320. aastal juhtunud tulekahju, kui torni rusud langesid üle Laia uulitsa asuvaile Oleviste koguduse majadele ja neid purustasid, ei tohi sinna kohta enam hooneid püstitada. Niipea kui seda tehtaks, tabab kirikut tuleõnnetus. See koht seisiski tühi üle saja aasta, kuigi linna südames oli puudus ehituskruuntidest. 1925. aastal hakkas sinna maja ehitama Eesti Tarvitajate Keskühisus. 1926. aasta veebruaris valmis maja ja õnnistati õpetaja Tallmeistri poolt. Juba järgnevas kuus, veebruaris, tabas kirikut tuleõnnetus. Keskkütte sädemest süttis kiriku Pika uulitsa poolsel otsal tornike, mis ära põles. Nüüd tabas torni juba suurem õnnetus. Need juhtumid aitavad loomulikult süvendada ebausku. Nendes nähakse hoiatavat Jumala sõrme, et platsi, mis pidi tühi hoiatama, müümisega rikuti antud töötus.

Ingeri ja Ida-Karjala

hõimumaadest

Ingeri neiu rahvariietes.

Hiljutise Nõukogude-Vene korraldatud ennekuulmatu hävitismõllu puhul hõimlaste ingerlaste ja osalt ida-karjalaste keskel kandus kumbagi maa, esijoonel küll Ingeri, nimi kaugele üle kogu haritud maailma. Teatakse nüüd, et on olemas rahvad, arvult küll väikesed, kuid rahvustundelt ja muilt vaimseilt võimeilt tugevad ja sitked.

Mõlemaist maist on Ingeri meile õige lähedal. Väike osa Ingerist lääne pool Narva jõge kuulub isegi Eesti alla, mitmekümnekordselt suurem osa Ingeri maa-alast on aga Nõukogude-Vene omanduseks, kus ingerlasi asub kogu laial maapiirkonnal Eesti ja Soome piirist alates kuni kesk Laadoga järve ida pool Piiterit.

Ingeri päris-angelanikeks olid küll soome sugu vadjalased ja ingerikud, kes asusid juba õige ammu, 1617. a. paigu, nimetatud maale. Sellest algrahvast on siiski järele kõige rohkem ainult 24.000 hinge. Praeguse Ingerimaa soome sugu pea-elanikkonna arvumäära — umbes 140.000 hinge — moodustavad aga niinimetatud äuramod ja savakud, kes on Soomest Ingerisse Rootsi suurriigi ajal siirdunud asunikke.

Pärast rahulepingu sõlmimist Rootsi ja Vene vahel aastal 1721 jõudis Ingeri Vene alla, missugune aeg on olnud Ingerile mitmeti raske. Esiteks tuletame meele orjusaega, mis kestis Ingeris samuti nagu Eestis kuni 1861. aastani, millal keiser Aleksander II talupojad mõisnike

võimu alt vabastas. Teiseks kannatas Ingeri rahvas rahvusliku surve all võimukandjate poolt. Küll oli ingerlasil õigus oma luteri usu kirikule, kus õpetajaks olid enamasti soomlased, aga koolid olid peamiselt ainult venekeelsed ja ainult kiriku eestkostmisel tegutsenud, 1863. a. asutatud Soome Kolppana seminaris kasvatuse saanud omad ingeri õpetajad suutsid Ingeri venekeelseis rahvakooles pidada ülal oma rahvuslikku vaimu, venelaste vastavaile vastupüüdeile vaatamata.

Võrreldes venelastega olid ingerlased kõrgema kultuuritasemega, nad olid kirjaoskajad ja lääne ühiskonna oludega harjunud. See ja lisaks luteri usk olid tegurid, mis säilitasid ingerlaste omapärasuse, nende moraali, keele, soomluse ja ühistunde. Õieti on Ingeri rahva ajalugu venelaste Vene endise pealinna Piiteri tõttu suure juurevoolu juures maale hiilgavaks tõenduseks soome rahva elujõust, kuna ükskõik millise muu rahva — Ingeri soome rahva elemendi asemel — võib oletada sulanuks ühte slaavlusega. Tähtsaks teguriks viimases oli siiski ingeri luteri kirik, mis tsaarivalitsuse päevil võrdlemisi maitstes rahu, ja siis omakeelsed ajalehed, mida telliti ohtrasti ka Soomest, kust läks Ingerisse muudki kirjandust, kindlustades seega Soome ja Ingeri ühtekuuluvuse tunnet. Ingeri kultuuri enne maailmasõda väljendasid veel mitmed aatelisi sihte taotlevad seltsid ja ühingud.

Mis puutub edasi Ingeri majanduslikku ellu, siis see oli rahuldav. Ingeri maapind andis elanikele vajalike ülalpidamise, vaatamata mõnede raskustele. Põlluharimise kõrval on Ingeri erikohtades hangitud endale ülalpidamist kalapüügi, hobuste kasvatamise ja

Ingeri kuulipildurite rühm harjutustel vabadusvõitluste päevil 1929. a.

Põha-Ingeri rügemendi ohvitserid 1919. a.

metsatöoga. Üsna kõrgel järjel seisis ka käsitöö. Toode minekut hõlbustas tsaaripealinna Piiteri lähedus.

Nimetamist väärivad lisaks asjaolu, et Ingeri parimini ja rikkalikemalt teiste soome sugu rahvaste keskel on säilitanud rahvaluule vara-aarde, jõudes siin ette näit. Vene-Karjalast, mida, muide, on harjutud nägema soome rahvaluule emamaana.

Aga siirdumegi sellega viimasena nimetatud maa juure.

Ida-Karjala moodustab geograafiliselt ja suuremalt osalt rahvuslikultki koosseisult maa-ala, mis kõige loomulikult liitub Soomega ja ühes Koola poolsaarega moodustab nii-öelda Fenno-Skandia idapoolse osa. Ida-Karjala geograafiliseks rajajooneks idas on Valge-meri, Uikujõgi, Uikujärv ja Äänisjärv, lõunas Süvari-jõgi. Niiviisi piiratud maa-ala ei ole siiski rahvuslikult ühtlane. Enne kõike tuleb võtta arvesse, et Süvari-jõe põhjarand on venestunud. Samuti Muurmani raudtee idapoolne osa (asunikud on venestunud karjalased). Kui aga võtta arvesse kogu Ida-Karjala laia maa-ala (umbes 130.000 km²), peab tähendama, et vene asustuspriirkond moodustab väikese osa kogu maa-alast. Siiski vaadates sellele, et maa-ala venestunud osad on eriti tihedasti asustatud, on venelaste protsent Ida-Karjalas õige tähelepanev. Kui arvestame lõunas rahvuslikku piiri (umbkaudselt praeguse Nõukogude-Karjala lõunapiiril) ja idas geograafilist piiri, siis leiame, et a. 1926 bolševikkide korraldatud rahvalugemise andmete kohaselt asub nimetatud maa-alal soome soost elanikke veidi üle 111.000 hinge ja venelasi veidi üle 109.000 hinge. Nagu öeldud, asuvad venelased omelti ühes koos Äänisjärve rannal ja Muurmani raudtee veerel. Meil ei tarvitse võtta arvesse muud kui raudtee äärt Petroskoist Karhumäeni ja raudtee ja Äänisjärve vahelist maa-ala (Petroskoi, Ääniseranta, Suoju, Kohtupohja, Heinälahti, Suurlahti, Tulvoja, Sunku, Karhumäki, Poventsä), nii leiame, et 60% kogu maa-ala elanikkonnast asub siin ümbruses. Praeguse Nõukogude-Karjala kaarti silmitsedes näeme, et Nõukogude-Karjalaga on liidetud lai maa-ala puhtalt

vene maad, mis sugugi ei kuulu ühte päris Ida-Karjalaga). — Kui eelöeldu lisaks võtame arvesse, et Soomes viibib suur hulk (üle 7.000) karjala põgenikke, kes enamlaste terrorikorralduse tõttu ei või pöörduda tagasi kodumaale, aga kes Karjalat tabanud ülekohtu kõrvaldamisel seda kindlasti teeksid, näeme, et asustussuhted Ida-Karjalas karjalasil ei olegi ebasoodsad. Venelaste poolt tarvitatava asunduspoliitika tõttu ja seetõttu, et igal aastal tuuakse vene piirkondadest määrataval arvul töölisi Karjalasse, kellest vähemalt osa jäetakse püsivalt kohale, pahenevad rahvussuhted Karjalas iga päevaga. Teiseks tuleb toonitada, et Karjala on tüüpiline karjala maa. Sama keel, millega põimiti Soome rahvuseepose Kalevala värssse, kõlab veel tänapäevalgi valitsevalt suures osas Ida-Karjala maapiirkonnas, aga päev-päevalt muutub suuremaks hädaoht, et Karjala Nõukogude-Vene poolel asuv andekas hõim, kelle raudtee eraldab karjalasist ja teistest soome vendadest läänes, sulatakse slaavi rahvaste merre.

Aastail 1918 ja 1919 ja viimaks 1921—1922 võitlesid karjalased ülevõimuliste vene väesalkade vastu, et vabastada maa rõhujast, kes aastasadu oma tahtmist mööda on seda soome hõimu kurnanud ja takistanud rahvuslikult ja majanduslikult arenemast. Neis võitlusis oli suur osa soomegi vabatahtlikke kaasas, aga võitluste lõpp ei moodustunud siiski niisuguseks nagu karjalased seda olid lootnud. Oma hädas pöördusid viimased Soome valitsuse poole, paludes abi. Soome, kes 1920. a. suvel asus rahuläbirääkimistele Nõukogude-Venega Tartus, nõudis kategooriliselt, et enamlased annaksid karjalasile autonoomia. Enamlased ei tahtnud alul sellest kuuldagi, hiljem siiski jäid nõusse. Vastutasuks pidi Soome loovutama Petsamo maa-alast Repola ja Porajärve maakonnad, mis kõkkuleppe järgi pidi liidetama Ida-Karjala autonoomse maa-alaga. Tartu rahulepingu 10. art. käibki sellekohaselt järgmiselt:

„Soome viib neljakümne viie päeva jooksul, arvestes rahulepingu jõusseastumise päevast, oma sõjaväed välja Repola ja Porajärve maakondadest, mis antakse Vene riigi ühendusse tagasi ja liidetakse Archangeli ja Aunuse kubermangu karjala elanikkude moodustatud rahvusliku enesemääramise õigusega Ida-Karjala autonoomse maa-alaga.“ (Hõrendus autori poolt.)

See eeldas, et Ida-Karjala karjala soost elanikud võiksid koguneda vabalt kokku maa edaspidise valitsusvormi otsustamiseks. Selle eesmärgiks oli, et see maa-ala jääb küll Vene riigi piiridesse, aga et maa-ala elanikkond omab täielise iseseisvuse sisemistes asjades ja

*) Vt. „Suomen Sotilas“ 1931. Nr. 18—19.

Karjala kuulipilduja tulistamas Annuse retkel 1929.

et see maa ainult üldistes ühendriigi asjades kuulub Venemaale.

See selgub ühtlasi deklaratsioonist, mis venelased ütlesid protokollivat ja mille üle kummalgi pool lepiti kokku.

See mainitud Ida-Karjala autonoomset maa-ala puudutav deklaratsioon kõlab järgmiselt:

„1. Arhhangeli ja Aunuse kubermangu karjala elanikel on rahvuslik enesemääramise õigus.

2. See elanike moodustatud Ida-Karjala moodustab sisemise asjus autonoomse maa-ala, mis föderatsiooni alusel kuulub Vene riigi alla.

3. Nim. maa-alasele puutuvaid asju otsustab rahva esindusasutus, mille on valinud kohalik rahvas ja mil on enesemaksustamisõigus maa-ala tarviduste tarvis, õigus anda määrusi, mis puudutavad kohalike tarvidusi, ning korraldada sisemisse valitssusse puutuvaid asju.

4. Kohalik rahvakeel on ameti-, kohtu- ja hariduslike asutuste keel.

5. Ida-Karjala autonoomsel maa-alal on õigus korraldada oma majanduslikku elu oma kohalike nõuete kohaselt ja kooskõlas vabariigi üldise majandusliku korraga.

6. Ühenduses Vene vabariigi sõjalise kaitseameti üldise ümberkorraldamisega organiseeritakse Ida-Karjala autonoomsel maa-alal miilitsamet, mis tähendab püsiva sõjaväe hävitamist ja selle asendamist rahva miilitsaga kohalike kaitsetarviduste rahuldamiseks.“ (Hõrendused autori poolt.)

Kui venelased oleksid nimetatud lepingut ka täitnud, oleks võidud luua Ida-Karjalasse olukord, et seal rahvuslik hariduselu ja maa jõukuse kasvamine oleksid olnud võimaldatud. Aga venelased ei täitnud lubadust. Karjalasile ei antud mingisugust enesemääramise õigust ega võimaldatud neile mingisugust rahvaesindust. Juba varem moodustatud karjala tööliste kommuuna, kus valitses täieliselt enamlikule diktatuurile toetuv terror, jäi endiselt jõesse. Mingit tegelikku muutust ei tähendanud ka nim. töökommuuna muut-

mine Karjala Autonoomseks Sotsialistlikuks Nõukogude Vabariigiks. Nagu juuresolevast kaardist näeme, kuulub sellesse Nõukogude-Karjalasse lai vene maa-ala Äänisjärve idapoolelt, nii et venelasi praeguses Nõukogude-Karjalas on 57% kogu elanike arvust. Kaardil olevad maakondade piirid on ka muutunud iganenuks selle järele, kui a. 1927 pandi toime maa ametlik jaotus piir- ja külakondadesse. Nõukogude-Karjala on üks neist autonoomseist vabariikidest, mida enamlased moodustasid Nõukogude-Vene vähemusrahvaste keskele. Nende autonoomsus on ainult väline. Kõik tähtsad määrused tulevad otse Moskvast, nii et isegi kohalikud kommunistid ei saa määrata oma asju, veel vähem kohalik rahvas. Nii et Karjalaski ei ole elanikel mingisugust võimalust mõjutada asjade käiku. Riiklik hääleõiguskski on piiratud vaid bolševistlikule korrale sõbralikult suhtuva rahvaelemendiga, isikutega, kes ei ole nii-öelda kulakid, vaid „proletaarlased“. Aga nendegi poolt valitsetav nii-nimetatud üldkarjala esinduskogu, samuti selle poolt valitsetava täidesaatva keskkomitee võim kohalike asjade otsustamisel on ainult näiline... Isegi neid lubadusi, mis anti Vene poolt rahvakeele õiguste kohta, majandusliku elu korraldamise kohta kohalikele nõudeile vastavalt ja kohaliku kaitseameti miilitsakorra põhjale seadmise suhtes, ei ole täidetud. Otse irvitavalt mõjub praegune majanduslik seisukord karjalaste keskel, kus näit. talupoeg ei saa isegi ise oma tarbeks tappa loomi oma karjast, vaid seda määrab asjaomane külanõukogu, kui võrrelda Tartus antud lubadust, mille järgi „Ida-Karjala autonoomsel maa-alal on õigus korraldada oma majanduslikku elu kohalikele nõuetele vastavalt...“.

Enamlaste Tartu rahulepingu rikkumised Ida-Karjalasse puutuvast punktis ei jäänud muidugi tähelepanemata Soomes, kes astus mitmekordselt samme asja lepingukohaseks korraldamiseks. Enamlased väitsid, et rahu järele ei ole Soomes enam ütlemist Ida-Karjala küsimuses. Küsimust käsitati peale nootide vahetamise veel mingis soome-vene segakomitees. Kui venelased jäid endiselt oma juure ning keeldusid rahulepingu nim. punkti täitmast, kandis Soome asja Rahvasteliidu ette. Samal ajal palusid paljud Soome teadusmehed (J. R. Danielson-Kalmari, R. Erich, I. A. Heikel,

Vabadussõtta tõttava ingeri poja jumalagajätt emaga.

Pilte riigivanema ja diplomaatkonna ringsõidult

Ülal: riigivanema saabumine Narva.

All: lapsed puistavad lilli riigivanema teele ja naiskodukaitse tervitab riigivanemat.

R. Hermanson, H. Renvall ja E. N. Setälä) karjalaste õhutusel mitmete euroopa rahvusvahelise õiguse tundjate arvamisest Soome ja karjalaste õiguste asjus Karjala küsimuses Tartu rahulepingu alusel. Kuus kuulsat euroopa teadlast andsidki palutud arvamuse (de Visscher, M. Lie, K. Berlin, van der Vlucht, de Staël-Holstein ja K. Strupp). Keegi hollandi doktor H. Fortuin, kes Karjala küsimusest on kirjutanud oma väitekirja, tähendab, et neil arvamustel peaks Karjala küsimust tulevikus lahendades olema õige oluline tähendus. Neis Fortuin leiab tulevat ilmsiks,

1) et riiküküsimus ei kuulu ainult vene sisemistesse asjadesse, ja

2) et Nõukogude valitsus ei või kaitsta end selle väitega, nagu oleks olnud Tartu rahulepingus lubatud Ida-Karjala autonoomia juba olemas siis, kui 1920. a. suvel pandi Ida-Karjalas maksma nõukogude kord.

Me ei seleta siin lähemalt Ida-Karjala küsimuse käsitlemist Rahvasteliidus. Nimetame ainult, et ei Rahvasteliidu nõukogu ega üldkoosolek ole suutnud ega tahtnudki rohkem kui rahvusvaheline juristidekogugi asuda

mingisugusele otsustavale seisukohale riiküküsimuse selgitamiseks. Põhjuseks on olnud asjaolu, et Vene ei ole Rahvasteliidu liige ja on järsult hüljanud kõik Rahvasteliidu vahetalituskatsed. Rahvasteliidu autoriteet ei luba asuda otsustavale tegevusele, kui pole näha ette selle õnnestumist. Küsimuse tulevasele lahendamisele on siiski kahtlemata suureks kasuks selle jõudmine üldise tähelepanu esemeks ja avalikkuse ette. Nii Rahvasteliidu üldkoosolek kiitis heaks järgmise küsimusse puutuva resolutsiooni 24. septembril 1923:

„Rahvasteliidu üldkoosolek, tunnustades Ida-Karjala küsimuse kogu tähtsust, võtab teatavaks Soome valitsuse seletuse, et Soome valitsus, kuna ei ole olemas mingisugust rahvusvahelise juristide kogu vastandotsust või -arvamust, peab kinni oma õigusest vaadata Tartu rahulepingu ja sellega liituvate deklaratsioonide Ida-Karjala seisukorda puutuvaile määrustele kui rahvusvahelistele kohustustele ning õhutab nõukogu edaspidigi hankima kõiki sellesse küsimusse puutuvaid kasulikke teateid, mis aitavad leida igauht rahuldava lahenduse, nagu hilisemad olusuhed seda lubavad.“

PILKE PILVIST...

Veste lendurite vabariigist

Horitsondile õmmeldud cirro-cumuluste vahelt sirvib edevalt Prints Päike ja mahe lõunatuul triivib lehtpuie latvu. Vaikse lauluga kustub merelainete teekond rannaliivale ja valge puri vaid tigusammul liigub avarate vete poole. Koidab päev täis tusast kuumust ja higist meeleolu.

Linnas harjatakse kingi ja seotakse lipsusõlmi; autojuhid roolil haigutavad ja Kadriorust lahkub viime armastajapaar. Sünnib jälle päevade seerias valguseverst elule ja surmale.

Lennuväe kvartaali ümber on juba alanud liikumine. Hävitusdivisjoni betoonehituste taga seisab rühm sõdureid, kes kibedast „mahvist“ on üsna higised ja jõuetud.

Veltveebel, sõdurite jumal, uhkelt käsi paremal puusal kõlkuval brovningul, seisab oma alamate ees. „No mis teil, rms. Roop, oli, et teistest maha jäite, ah?“

„Pistja, härra veltveebel!“

„Pistja!“ „Väejuhi“ silmad välguvad kurjakooltavalt:

„Pistja! Kas ma teile tuhat korda pole kõnelnud, millest lööb pistja, ah? Käite kõik kõveras nagu eesliloogad. Ja mis on selle tagajärg? Kops hakkab hõõruma mäda rinnakorvi ja tekib pistja — vaat! Mida enam küürus käite, seda enam kops hõõrumisest kulub. Selge, ah? Rind ette — vaat' nii! Ja pistjat pole kuski...“

Röömsasti sillerdab päikesesilm teraslindudel, mis ootavad angaariesisel joonravis, ninad vastu tuult. Ümber hõbedaste õhulindude askeldavad motoristid — teevad viimseid ettevalmistusi — ja nahkuubedes pilvepoisid, põsed kõigil rõõsast tuulest ja heldest päikesest pruunid ja põlenud. Lendur-õpilasile on saanud subordinatsiooniline käsk lennuvalmis olekuks. Seda meeleolu helgust ja reflekside eelpinget. Õhk — see on ju uus maailm, moodne võimaluste Kaanan, lend — kõigi pilvepoiste igatsuste Casanova.

Mõne minuti järele saavad ka instruktorid. Enamik neist on tuttavad juba teoreetilise perioodi päevilt: too seal, kes vahel õlaga lööb nõksu ja kroonilise nohu all tihti teeb imelikku häält, olevat „kihvt“ rivi

Richthofen; teoreetilisel päevil õpetas ta ka vastavalt sirgeid jooni vedama, õiget vindelõiget tegema ja paksu paberit lõikama; maias ja Kaval-Antsu venna moodi lüheldane härra olevat „maru“ vigurimees; selles on õpilaskond veendunud, sest koolis õpetas ta igasugu vigureid: madalpinget kaaslasile püksi laskma, bensiini tolmutama, ping-pongi lööma jne.; seal seisatab lektor, kelle maandumised olevat nagu võlmäärimine — koolis kõneles ta nii ja naa, kuidas kirikutor- nest lennutahtel end surnuks hüpata ja kuidas ornidop- teritega juba libedaid maandumisi tehti; too kõhn siluett, väga ükskõikse, tuima näoga, olevat julgeim „sõlmede“ tegija ja varjudega hüppaja; koolis näitas, kuidas „sea-sõrga“ ja teisi sõlmi siduda.

Kõik siirduvad masinate juure ja koos õpilastega harutatakse veel kord läbi kõige elementaarsemad mõisted. Huviga on pilvepoisid asja juures. Teooria sünnitas nende silmi mingi ebamäärase, uduste kontuuridega lennuvankri, mil ühe erilektori ettekandel olevat $x-y-z$ teljed risti ja põigiti all, konstantse sammuga propeller ausõnaga ataaknurga küljes ja igasugu õudseid režiime saba all ja saba peal. Nüüd aga seisab nende ees lennuk, meelitav ja pilvede poole kut- suv, kerge ja õrna hõbelinnuna, hakka või arnas- tama...

Peagi raksatavad kõrvulukustava mürinaga su- veõhku propellerite vingumised. Kõik näib nagu hiigla mootorite tehases: mürinat ja raginat, paugatusi ja tuliseid välke, bensiini ja õli teravat hõngu, askelda- vate inimeste karjeid ja sinist suitsuvine laisalt hõl- jumas tükilise sini-taeva poole. Juba ruleeribki 105 stardijoonel: ronib nagu hõbedane kotkas siledal maapinnal, aeglaselt ja saba liputades, uhkelt ja ilu- salt...

„Tui, pange end valmis!“ karjub instruktor läbi mootori mürina. Lendur-õpilane Tui oli juba ammu len- nuvalmis — ta ootas vaid kutset. Rõõm läigatamas pilusilmis, huuled muheleval naerul, astub ta lennu- kisse.

Uu-uuh, milline tormijuga sirvib propelleri tiir- lemisest talle näkku, kisub riided lipendama ja lööb silmad kokku. Õlarihmad kinni, prillid ninale — nii! Ja hõbelind ronibki juba starti, aeglaselt ja saba liputades...

Mootori ähkimine suureneb ja sulab siis mahe- daks, ühetooniliseks lauluks. Propeller lõhub mee- lelt õhku ja lennuk libiseb ratastel mööda maapinda i- ka kiiremini ja kiiremini. Tui tunneb, kuidas näge- matu kōdi tantsib ta naba ümber, pistab ja urgitseb, kuni magusa vallatusena valgub siis südamel alla.

Angaarid, mahajääjad lennukid — kõik vilksatab nagu unenäoline labürint. Juba on hõbelind maast lah- ti ja tõuseb päikese poole, keres tuikamas õrnad hälli- värinad. Patune maa aga kaugeneb, sulab halleks mi- nevikukontuureks, upub ahneilt unustusse. Tui tunneb, et temagi hingest varisevad vaevad, ahastused ja karm igapäevane tõelisus. Kõik langeb alla — sügavikku; kõik jääb elu karjamaale. Rindu aga hoovab uus elu, uued tunded ja veri, veri päikeselt ja elu õhult. Las' vangub kõik rohetaval maakamaral, las' aheldub kõik

endine kirjus perspektiivis — ees on uudistõhkuv tae- vavõlv ja meelikõitev Maarjamaa. Ees on Prints Päike ja jumalate troon. Oi, kuidas surevad kõik maised igatsused ja hääbuvad kõik väiklased rahulolematu- sed. Õhk armukesena suudleb su põlevaid põski ja ja- hutab revolutsioonilistki hinge. Ja kuidas hõljub ja õõtsub, hällib ja kiigub! Helge meeleolu teeb heldeks südamel ja keele. Ihkaks hünni laulda tummale õhule, mõõtmatu avarusele, cumulusse varjust irvitavale si- nitaevale ja kirjus planeedmüüas suikuvale linnale. Jaa — millised avarad vaated: rohetavaid karjamaid, mit- mevärvilisi põllulappe risti-rästi kirjude kangastena, üksikuid majahütte tikutoosena laiali pillutud, metsi nagu tindiplekke hooletu koolijütsi vihkus. Ja linn! Nagu värviline võlupilt: uhkeid torne ja tehaste laiska suitsu, tinakarva valle ja soppe, nurki ja kolkaid, sa- javärvilisi katuste lippe-lappe, ristlevaid teelinte ja Kadrioru park nagu püksinõõp vee ääres. Valge us- sina lookleb maantee üle otsatute põllulappide ja kaob kaugele silmist. Vaikne ja rahuline meri upub silmi- petvalt taevafooni.

Tui tahaks heast meelest hõisata, nii et kõik õhu- aatomid värisevad, kuid rõõm on kurgus, silmis, sü- dames — kõikjal vallutanud mehikese närvinatukesed ja refleksiotsakesed ja kõditab neid nagu pintsliga. Ta sirutab käe üle istme ja tunneb, kuidas mingi kom- pakne, nägematu mass viib selle jõuga tahapoole. „Oho—ooo!“

Ta sülitab üle ääre alla — samal hetkel aga tun- neb, et ninale kargab midagi märga.

„Vares — kuram!“ karjub ja äigab käisega üle nina. Siis lööb õpilane silmad taeva poole: üksikud valged pilverünkad ripuvad pea kohal — üsna ligidal. Juba tormabki masin nende kaissu. Nägemine kaob nagu rõõsas piimas. Lennuk väriseb, lööb paar ede- vat nõksu ja ongi pealpool pilvi. Mootor turtsatab ja sülgab. Tui tunneb, kuidas bensiinilõhn nagu naask- liga ta ninna puurib — sealt koleda robinaga libiseb alla ja siis kuski sooltes midagi kokku kraabib. Tu- jugi rebeneb tükkideks, nagu need piimrõõsad pilveräba- lad. Peas sumiseb midagi arusaamatut ja imelikku. „Õh — see jõe bensiin!“

Masin lauleb terastrosside heledal vingumisel maa poole. Kohutava kiirusega kasvavad põllulapid, majahütid, tornid, tehased ja vallid — kõik keerle- vad masina nina ees, ristlevad ja suurenevad. Üksi- kud puud kasvavad äkki nagu maast välja, kari otse- kui nõiutakse karjamaale.

Angaarid! Angaarid! Angaarid!! Tui pigistab silmad kohutava kokkupõrke ootusest, käed haaravad kramplikult istmeservast.

„Viuhhh...“ vuhiseb midagi kõrvus. Kõrin saba all. Õrn nõks istmes virgutab avama silmi: hõbelind ronib juba emakese maa turjal. Esimene lend on õn- nestunud. Angaari ees ootab trobikond pilvepoisse.

„Noh, kuidas oli?“ küsitakse.

„Mis asja merekaldal — maru!“ hõiskas kahva- näoline ja kadus naeruturtsatuste saatel angaaride taha...

KUIDAS LANGES SUURE VENE VIIMNE ÜLEMJUHATAJA

Revolutsioon süvenes ja ajutisele valitsusele hakkas kiiresti lähenema tema loomulik surm. Sõja jätkamisest, korralikust vastupanust sakslasile, tõsisest riigitööst, demokraatlike reformide läbiviimisest riigi huvides ei võinud enam juttu olla. Lokkas demagogia ning fantastide hale utopia. Enamlus aina levis ja kasvas...

Nagu kärbes ämblikuvõrgus Suur-Venemaa ülemjuht ja võimumees, A. Kerenski, ette aimates kurba tulevikku, ühel süngel oktoobrikuu lõpp-päeval ilmus Gatšina külje alla, kus asus kindral Krasnovi kolmas ratsaväe korpus. See oli sama korpus, kelle paar kuud tagasi kindral Kornilov Krõmoviga eesotsas saatis Peterburgi peale, kuid kelle tegutsemist takistas A. Kerenski ning sellega võimaldas enamlastele meeletut ja saatuslikku edasimängu.

Kutsuti erakorraliselt kokku korpuse komitee ja väikese rahvakooli ruumes A. Kerenski pidas oma viimse kõne. Ta närvises, oli ärritatud ning näost kahvatu. Vaatas ümber väsinud ja pealuusse vajunud silmadega, kuid kõneles rõhuga, eksalteerides ja tuliselt, jagades nii ühele kui ka teisele vahelehiidjale teravaid, piitsalöögil sarnlevaid vastuseid. Peale tema lauset: „Käputäis vastutustundmatuid, meeletuid, kuritahtlikke inimesi, püüdes kõigutada rahva poolt suurt usaldust omavat ajutist valitsust...“, kuuldus tagumisele reast pikaldaselt, rinnapõhjast öeldud hää: „Pole enam ajutist valitsust!“

A. Kerenski jäi kuulutama, kuid samas sai tagasi enesevalitsemise ja otse hüsteerilise jõuga karjus üle saali, kus vahepeal oli valitsenud surmavaikus:

„Kes seda teile ütles?.. Mina olen peaminister!... Mina loodan, et kolmas korpus täidab oma kohust!...“

Kolmas korpus täitis oma kohust. Pärast lühiajalist tulevahetust Pulkovo juures kindral Krasnov areteeriti ja A. Kerenski kadus...

*

A. Kerenski jooksis pelgu ja tema asemele kõrgele sõjavägede ülemjuhataja kohale asus tema staabi-ülem kindral Nikolai Nikolajevitš Duhonin, end. Litovski ihukaitse kaardiväepolgu ohvitser-kindralstaabler.

Armee agoniseeris ja elutses viimaseid päevi. Üksikud katsed sõjariistus jõuga läbi raiuda revolutsiooni süvenemisteid, et seega riigi kokkuvarisemist hoida ära, ei annud oodatavaid tagajärgi. Ešeloni, mis kiires korras lõuna-väerinnalt saadeti Peterburgi poole teele, haardi juba Vitebski ning isegi Gomeli paralleelil üldisest, lagunevast meeletuldaudist ning korralik sõjavägi muutus määratsevaks sõdurikarjaks. Isegi peakorteris, kus koos oli kõige proovitud ja usutavam väekoosseis, kuuldus Georgi polgus rahulolematuse nurinat.

Suuremad vägede pealikud lahkusid oma kohta-

delt. Kindralid Kornilov, Aleksejev, Brussilov, Russki, Denikin, Gurko, Evert, väerinde ja armeede ülemjuhatajad, olid sunnitud oma kohalt lahkuma või vaevlesid Bõhovi vanglas.

Osa kõrgemast generaliteedist, nagu Bontš-Brujevitš, Tšeremisov, Parski ja paljud teised, ühed teadlikult, teised egoistlikes ehk „naha“-huvides, alistusid nõukogude näpunäidetele ja avaldasid revolutsioonilist lojaalsust.

Kõigist maha jäetud, välja arvatud käputäis lähedalseisjaid isikuid-alluvaid, teades ette seisukorra traagilisust, kindral Duhonin jäi edasi oma kohale ning rahvakomissaride nõukogu ettepanekule valitsusvõimu üle anda, vastas ta kategoorilise ei-ga.

Novembri alul oli sõjavägede ülemjuhataja peakorteris nõupidamine, kus osavõtjate silme ette maaliti täieline sõjaväe lagunev pilt. Väerinnal ning seljataga sõjavägi enam käsku ei kuula ega täida, rõõvitakse ja varastatakse sõjaväe varandust. Juhtivat koosseisu terroriseeritakse ja korralagedus võtab ikka rohkem maad. Põhja-väerinde ülemjuhataja kindral Tšeremisov nõuab sõjavägede ülemjuhataja peakorteri alistumist enesele. Kindral Štšerbatsjev saadab kindral Duhonini ettepaneku peale — võtta sõjavägede ülemjuhataja koht enese kätte — lakoonilise telegraafilise vastuse: „Arvan paremaks olla rumeenlastega...“

Kodanike osakonna voliniku Vörubovi kõne koosolekul kõlab matusepalvena:

„Kõik kirurgilised operatsioonid on asjatud! Haigus on juured liig sügavasse ajanud!.. Rääkida asjalt oleks mõttetu!... Pole kellelegi toetuda!... Kodusõda tekitaks asjatut segadust ja verevalamist!“

Nii kõneles Vörubov, kes oma kõne lõpetas sõnadega:

„Rahvas on nagu väike laps, kes aina kisub tule!.. Mass läheb ikka selle järele, kes rohkem lubab... Las' rahvas kõrvetab end.. Oleme me nãrud ja mitte suurrahvas, siis raske ajaloo haamri all jääb meist vaid märg koht... Oleme aga midagi muud, millesse ma isiklikult kindlasti usun, siis meist sama haamri all kujuneb kõva tuum, võib-olla 80, võib-olla 60 miljonit, võib-olla ka pääsuta meredele, kuid selle eest terve rahvusliku egoismiga... Ja selle tuumaga me ehitame üles Venemaa!“

Pea saadi teade, et Peterburgist Mogilevi on saadetud lipnik Krõlenko ja kindral Duhonin on rahva-

Sidol parim
puhastusaine
metallile, klaasile

Valmistaja: A.-S. Sidol-Company, Tallinn.

komissaride nõukogu poolt tunnistatud „rahva vaenlaseks“...

Järgmisel päeval saabus punase pealinna kindralstaabist sõjavägede ülemjuhataja peakorteri kindralmajor Odintsov. Ta komandeeriti Mogilevi rahvakomissaride nõukogu poolt salajase ülesandega.

Oportunist, elav ja liikuv, vaatamata oma lihavusele, Sergei Ivanovitš Odintsov, kes kindral Duhoniniga koos oli lõpetanud kindralstaabi akadeemia, oli just kohane tema peale pandud osa täitmiseks.

Ta võeti kohe vastu ning „sinatamine“ läks lahti. Jutt omas sõbraliku iseloomu ning S. Odintsovi omase kerge mõtlemisviisi juures püüdis ta kindral Duhoninile teha selgeks asjatut edaspidist vastupanu. Ta kõneles, et Lenin isiklikult on Duhonini vastu, kuid „armsa Nikolai Nikolaevitši (Duhonin) suhtes pole tal ei viha ega vaenu. Sisepoliitilised olud nõuavad aga kindral Duhonini kõrvaldamist tema kohalt. Isiklik julgeolek ja materjaalne kindlustus väljateenitud pensioni näol on täieliselt kindlustatud. „Rahva vaenlaseks“ kuulutamine oli tingitud poliitiliste kaalutluste põhjal, massi rahuldamiseks. Edasi jatkas kindral Odintsov: „Kõik sünnib, sõjavägi arstitakse välja ja tõstetakse lähemal ajal tarvilisele kõrgusele ning pole olemas ainsatki asjaolu, mis lubaks kahelda sõja võidurikka lõpuni viimises. Ei saa risti vastu minna ning takistada ajalooliste sündmuste arengut!“

Nii kõneles kindral S. Odintsov. Vaevalt tahtis ta teadlikult kindral Duhoninit viia eksiteele. Õigem juba, ta eksis ise kui kergesti vaimustusse sattuv inimene, kes ei suuda tungida sündmuste sügavustesse.

Näis, nagu Duhonin oli nõus järele andma uue valitsuse nõudmisele, kuid kindral S. Odintsovi lahkumisel lõi ta uuesti kõhklema. Õhtul läheb ta aga Hughesi aparaadi juure ja kõneleb Kiieviga. Ta kõneleb Petljuraga — Ukraina sõjaministri ning raada liikmega.

„Kindral Duhonin,“ kõneleb Petljura. „Teie olete kõrgem ja seaduslik Vene valitsuse esindaja!...“ „Mina ootan Teid Kiievi, kus Teie kui sõjavägede ülemjuhataja asute kõigi sõjajõudude etteotsa!.. Minu eesmärk on — sõda lõpuni ning truudus liitlaskohustustele!.. Ma ootan teid, võtke kaasa kõige hädavajalised ja sõitke Kiievis organiseeritud lõuna-lääne väerinna peakorteri. Sõitke, kuni pole veel hilja! Praegu on veel mõningaid võimalusi Mogilevist lahkuda!..“

Selline Petljura äkiline ettepanek aitas elustada usku, nagu oleks võimalus pääseda traagilisest seisukorrast. Ja tõepoolest, kas siis tõesti on kätte määratud ja ära näidatud, et lõunas, Dnjepri kallastel ja vanas Vene hällis teist korda tuleb riigile alustood panna, uuesti sünnitada sõjavägi, kellega jatkata heitlust sakslastega ja Petrogradi kommuunaga?

Sõjavägede ülemjuhataja lähemad nõuandjad ja kaastöölised haarsid tõsiselt sellest mõttest kinni. Pärast lühidast nõupidamist kindral Duhonin heitis nõusoleku selle plaaniga. Peale poliitiliste kaalutluste teatud määral ka isiklikud tunded näisid teda kiskuvat Dnjepri pealinna kui Kiievi elanikku, kus muuseas elutses ka tema perekond.

Sündmused arenesid peadpööritava kiirusega. Aega ei võinud kaotada ja kindral Duhonini loal staabiülema kohuste täitja polkovnik Kusonski andis juba käsu kokku seada ešelonid.

Järgmisel päeval oli aga olukord kujunenud sarnaseks, et jaamas auru all seisvad ešelonid ei saanud välja sõita. Kõik oli salajase valve all. Ümberringi kujuti saladuslikku võrku ja kindral Duhonin ise oli nägematute isikute vangiks.

Temale alluvate isikute otsustavad ja isegi järsud pealekäimised — maksu mis maksab Mogilevist põgeneda, et päästa isamaad ja jatkata võitlust, — mõjusid lõpuks kindral Duhoninile.

Neljakümne-hobusejõuline „Benz“, kustutatud tuledega, oli valmis ärasõiduks. Kolm sõjariistadega varustatud ohvitseri, kel olid kaasas vajalised asjad, raha, dokumendid, istuvad juba autos, närvitsevad ja kuulatavad teravasti iga pimedas astutavat sammu. Keegi mantlisse mähitud isik sammub auto juure. See on — Duhonin.

Minut kõhklemist, lühike, katkendlik kõnelemine, käepigistused jumalagajatuks... Auto kaob ööpimedusse...

Duhonin — jääb maha.

Enamlaste poolt mahalastud sõjaväe ametnik Neumann, kes teenis sõjavägede ülemjuhataja peakorteri, jutustab oma mahajäetud päevaraamatus:

„20. novembril 1917. a. varahommikul Mogilevi jaama läheneb aeglaselt Petrogradi rong. Lipnik Krõlenko viiesajapäise madruseeskordiga sammub linna.

Tunni aja pärast on Krõlenko juba ülemjuhataja kabinetis, kus poolsalaja aetakse juttu. Selle tagajärjel sõidutab Krõlenko kindral Duhonini oma vaguni. Kell 12 päeval viimne sõjavägede ülemjuhataja kindral Duhonin ja lipnik Krõlenko istuvad salong-vagunis ning joovad kohvi.

Jaamaesine on mitmekesisest rahvast täis. Siin liigub soldateid ja madruseid „Auroralt“. Mõned purjus ja üleavas meeleolus.

Salong-vaguni astuvad sisse kolm madrust. Ühel on käes halli paberisse kokkukeeratud plakaat, millele sõega on peale kirjutatud suurte tähtedega: „Surm rahva vaenlasele Duhoninile! Madruste revolutsiooniline sõjakohus.“

Krõlenko kargab toolilt üles: „Seltsimehed!... Jätke!.. Kindral Duhonin ei kao õiglase rahvakohtu eest!“

Üks madruseist astub kindral Duhonini juure, puudutab tema õlga ja lausub: „Lähme!“

Lipnik Krõlenko istub tagasi laua ääre, haarab pea kahe käega, suleb sõrmedega silmad ja kõrvad.

Vaguni platvormil on käimas äge heitlus. Kindral Duhonin on kinni haarnud käepidemeist ja olles füüsiliselt tugev inimene, ei lase end kolme timuka poolt vagunist välja tõugata. Kuul nagaanist kindrali kuklasse kustutab ta eluküünla ja ta vaarub jalul ja kukub.

Elutu keha jääb rahva jalgu...

V. K.